

BİLİMSEL TEFSİRLE ÖZDEŞLEŞTİRİLEN BİR MÜFESSİR: ŞEREFÜDDİN İBN EBİ'L-FADL EL-MÜRSİ (BİR LİTERATÜR İNCELEMESİ)

Yunus Emre Gördük*

Öz

Bu çalışma, bilimsel tefsir denince akla ilk gelen isimlerden biri olan meşhur âlim “Şerefüddin İbn Ebi'l-Fadl el-Mürsi” hakkında bir incelemeyi içermektedir. İslâmî kaynaklarda pek çok faziletinden bahsedilen ve kendisine son derece büyük bir önem atfedilen Mürsi hakkında maalesef detaylı biyografik bilgi bulunmamaktadır. Buna karşın özellikle tarih, tabakât ve terâcim türü eserlerde çeşitli kısa bilgiler yer almaktadır. Dolayısıyla bu makalede imkânlar nispetinde ilgili literatürün taranması suretiyle mevcut bilgiler bir araya toplanmış ve bütüncül bir bakışla birleştirilmeye çalışılmıştır. Özetle 569 yahut 570’te Endülü’s/Mürsiye’de doğan müellif, ilim serüvenine çocuk yaşta kendi memleketinde başlamış; daha sonra Mağrib bölgesinde ileri seviyede ilim tahsiline devam etmiştir. Hicrî 603 tarihinde, 33-34 yaşlarında iken Mağrib’in en doğusu olan Mısır’a geçmiş; bundan sonraki hayatının neredeyse tamamı seyahatlerle; özellikle hadis üstatlarından icâzetler almak, ilmî müzâkerelerde bulunmak, ilim ehlinde istifâde etmek ve ders verip öğrenci yetiştirmekle geçmiştir. Hemedan, Nişabur, Horasan, İsfahan, Şâhicân (bugünkü İran), Herat ve Merv gibi merkezlere uzun yıllar süren yolculuklar yapan ve buralarda özellikle hadis tahsil eden Mürsi’nin hayatının büyük bölümü ise Mısır-Şam-Irak-Hicaz ekseninde geçmiştir. Aynı zamanda meşhur Bağdat Nizamiye Medresesi’nde müderrislik yapan bu zât, pek çok meşhur âlime öğrencilik ve yine pek çok meşhur âlime üstatlık etmiştir. Hatta bunlar arasında hanım âlimeler de bulunmaktadır. Endülüslü olması itibarıyla Maliki olan Mürsi’nin daha sonra Şafii mezhebini benimsediği anlaşılmaktadır. Başta tefsir ve hadis olmak üzere fıkıh, usûlü’l-fıkıh, usûlü’l-dîn, kıraat, belâgat, nahiv, Arap Edebiyatı ve şiir gibi alanlarda son derece yetkin olduğu ve eserler telif ettiği anlaşılmaktadır. Ona izâfe edilen diğer eserler gibi 20 cilt olduğu belirtilen “Reyyû’z-Zamân fi Tefsiri’l-Kur’ân” adlı eseri de günümüze ulaşmamıştır. Dahası bu tefsirin bir parçası olduğundan söz edilen küçük çaplı bir yazmanın da ona aidiyeti net görünmemektedir. Klasik dönem müfessirleri içinde Mürsi’nin bahsi geçen tefsirine yapılan atıflara sadece Ebû Hayyân’ın el-Bahru’l-Muhît’inde rastlanmaktadır. Öte yandan Süyûtî’nin el-İtkân’da verdiği bilgilere göre Mürsi bilimsel tefsirin öncülerinden olup bütün ilimlerin Kur’ân’da mevcut olduğu kanaatinindedir. Mürsi’nin bilimsel tefsirle olan ilişkisi konusunda referans kaynağı Süyûtî’nin verdiği bu bilgilerdir. Ebû Hayyân’ın el-Bahru’l-Muhît’te Mürsi’ye yaptığı otuzdan fazla atıfta ise onun bilimsel tefsirle olan irtibatını teyit eden bir örneğe rastlanmamaktadır. İlginçtir ki bu makalede arz etmeye çalıştığımız mevcut bilgiler ışığında Mürsi’nin müfessirlik, fahihlik, kelamcılık ve dilcilik yönlerinden ziyade muhaddislik yönünün ağır basıyor olduğu anlaşılmıştır. Nitekim yaptığımız literatür taraması neticesinde en çok vurgulanan şey Mürsi’nin hadis dinlediği üstatları ve ondan hadis tahsil eden öğrencileri ekseninde kendisini göstermektedir. Yani o aynı

* Prof. Dr, Balıkesir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı.

e-mail: yemregorduk@gmail.com, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-7603-7705>

Atıf/Citation: Gördük, Yunus Emre. “Bilimsel Tefsirle Özdeşleştirilen Bir Müfessir: Şerefüddin İbn Ebi'l-Fadl el-Mürsi (Bir Literatür İncelemesi)”. *BAİD* 18 (Aralık 2023), 9-51.

zamanda büyük bir muhaddistir. Seyyah-bilgin diye tanımlayabileceğimiz bu büyük âlim, hicrî 655 yılında, yine bir seyahat esnasında Mısır'dan Şam'a giderken yolda vefat etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Bilimsel Tefsir, Mürsî, Hadis, Muhaddis, Literatür, Biyografi.

A MUFASSIR IDENTIFIED WITH SCIENTIFIC TAFSİR: SHARAF AL-DİN IBN ABİ AL-FAḌL AL-MURSĪ (A LITERATURE REVIEW)

Abstract

This study includes an examination about the scholar "Sharaf al-Dīn Ibn Abī al-Faḍl al-Mursī" one of the prominent names that come to mind when discussing scientific tafsir (التفسير العلمي). Regrettably, there is a lack of detailed biographical information about Mursī, despite the numerous virtues mentioned about him in Islamic sources and the immense importance attributed to him. Nevertheless, various brief pieces of information can be found in historical, tabaqat and tarajim-type works, especially regarding his life. Therefore, in this article, available information has been gathered and integrated with a comprehensive perspective through an exploration of relevant literature resources. Mursī was born in 569 or 570 in Andalusia/Murcia, initiated his journey of knowledge in his hometown at a young age. Later, he continued advanced studies in the Maghreb region. In 603 Hijri, when he was 33-34 years old, he went to Egypt, the easternmost part of the Maghreb; almost all of his subsequent life was spent traveling. During these travels, he received ijazah from hadith scholars, held scientific discussions, benefited from scholars (ulama), and gave lectures and trained students. Mursī, who traveled for long years to scientific centers such as Hamadan, Nishapur, Khorasan, Isfahan, Shahijan (Today's Iran), Herāt and Marw and especially studied hadith there are; spent most of his life in Egypt, Damascus, Iraq and Hijaz axis. Mursī who also worked as a professor (mudarris) at the famous Nizamiyah Madrasa in Baghdad; throughout his life, he was a student of many famous scholars and a master of many other famous scholars. There are even female scholars among them. Initially belonging to the Mālikī madhhab due to his Andalusian background, it is understood that Mursī later adopted of the Shafī'ī madhhab. It is understood that he is extremely competent and has written works in fields such as firstly tafsir and hadith; next fiqh, usul al-fiqh, usul al-din, qiraah, balagha, nahw (syntax of Arabic), Arabic literature and Arab poetry. Like other works attributed to him, his work "Rayy al-Ẓam'ān fī Tafsīr al-Qur'ān", which is stated to be in 20 volumes, has not survived to the present day. Moreover, it is not clear whether a small-scale manuscript, which is said to be a part of this tafsir, belongs to it. Among the mufassirs of the classical period, references to Mursī's mentioned tafsir can only be found in Abū Ḥayyān's al-Baḥr al-Muḥīṭ. On the other hand, according to the information given by Suyūṭī in al-Itqān, Mursī is one of the pioneers of scientific tafsir and believes that all sciences are present in the Qur'ān. The reference source regarding Mursī's relationship with scientific tafsir is the information provided by Suyūṭī. Among the more than thirty citations Abū Ḥayyān made from Mursī in al-Baḥr al-Muḥīṭ, there is no example confirming her connection with scientific tafsir. Interestingly, in the light of the available information we tried to present in this article; it has been understood that Mursī's hadith side predominates rather than his tafsir, fiqh, aqaid and linguist aspects. As a matter of fact, as a result of our literature review, the most emphasized thing is the scholars from whom Mursī learning hadith and the students who learned hadith from him. So he is at the same time a great muhaddith. Mursī, the great scholar, whom we can describe as a traveler-scholar, died on way from Egypt to Damascus during a travel in 655 Hijri.

Keywords: Tafsir, Scientific Tafsir, Mursī, Hadith, Muhaddith, Literature, Biography.

GİRİŞ

Bu çalışma, bilimsel tefsir denince akla ilk gelen âlimlerden biri olan Şerefüddîn İbn Ebi'l-Fadl el-Mürsî hakkında bir incelemeyi içermektedir. Kaynaklarımızda kendisine son derece önem atfedildiği ancak buna karşın tafsilatlı bilgi aktarımının yapılmadığı görülen bu zât hakkında tabakât ve terâcim literatüründe bazı mücmel bilgiler verilmiştir. Güncel tefsir çalışmaları açısından bu noktada mevcut bir boşluğun olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İbn

Ebi'l-Fadl el-Mürsî ismi tefsir tarihi alanındaki eserlerde tefsir ekleriyle, özellikle de bilimsel/ilmî tefsirle ilgili çalışmaların neredeyse tamamında zikredilmekte; ancak "Bu zât kimdir?" diye sorulduğunda onun şahsî ve ilmî hayatına dâir derli toplu ve yeterli bilginin olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla imkânlar nispetinde ilgili literatürün taranması suretiyle mevcut bilgilerin bütüncül bir bakışla mezc edilmesi ve Mürsî'yle ilgili daha net bir tablonun ortaya konulması gerekmektedir. Okuduğunuz makalenin vücuda gelmesinde gözetilen ilk gâye budur.

İkinci gâyemiz ise Mürsî'nin klasik İslâmî ilimler literatüründe "ilmî tefsir" diye anılan, tefsir alanıyla ilgili çağdaş Türkçe çalışmalarda ise daha ziyade "bilimsel tefsir" adıyla zikredilen tefsir yönelişine dâir daha net bir tespit yapmaya çalışmaktır. Bu zamandan geriye doğru bakıldığında ayrıntılarını göremesek bile Mürsî'nin tefsir sahasında mühim bir yerinin bulunduğu kesindir. Her ne kadar onun ilmî/bilimsel tefsirin öncülerinden olduğu belirtilmekteyse de bugün elimizde bulunan veriler ışığında bunun nasıl bir öncülük olduğu bütün yönleriyle anlaşılammaktadır. Dahası genel anlamda onun tefsir yöntemi hakkında da net bilgimiz yoktur. Nitekim telif ettiğiinden söz edilen geniş hacimli tefsiri başta olmak üzere ona isnat edilen önemli eserlerin günümüze ulaşmamış olması ilim ehli açısından büyük bir talihsizliktir. Müfessirlere mahsus kılınmış *tabakâtu'l-müfessirîn* türü eserlerde tarih kaynaklarından istifadeyle onun hakkında bazı bilgiler verilmekte; ancak müfessirlik yönüne dâir, onun telif ettiği söylenen bazı eserlerin adlarından başka kayda değer bir malumata rastlanmamaktadır.¹ Bununla birlikte onun söz konusu eserlerini gören, okuyan ve onlardan istifade eden pek çok âlimin eserleri günümüze intikal etmiştir ki bunların bazılarının muhtevâsında çok sınırlı da olsa birtakım bilgilere rastlamak mümkündür.

Görebildiğimiz kadarıyla ilgili kaynaklardaki bilgiler bir araya getirilerek Mürsî'nin şahsiyetini, tahsil hayatını ve ilmî kimliğini inceleyen, ayrıca onun bilimsel tefsirle olan münasebetini ele alan bir çalışma yapılmamıştır. Ülkemizde Mürsî ile ilgili bilimsel bir makalenin mevcut olmadığı görülmektedir. Öte yandan ilgili kaynaklarda bulunan ilmî verilerdeki yetersizlikten dolayı olmalı ki bu zât bir lisansüstü teze de konu edilmemiştir. Kezâ Müslüman ilim ve fikir insanlarının binlercesinin incelendiği *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nde bu zât hakkında doğrudan bilgi veren müstakil bir madde bulunmadığı gibi bilvesile anıldığı yerler de son derece mahdut olup yok denecek kadar azdır. Görebildiğimiz kadarıyla yurtdışı akademik dünyada da durum aşağı yukarı aynıdır. Künye bilgilerinden

¹ Bk. Celâlüddin es-Süyûtî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer, (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1396), 106-107; Şemsüddîn Muhammed Ali ed-Dâvudî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 2/172-176.

anladığımız kadarıyla onun tefsirinden bir parça olduğu söylenen yazma nüshanın bir bölümünün tahkikini içerdiği belirtilen doktora tezi bunun tek istisnası sayılabildi; ancak makalenin ilgili kısmında söz edileceği üzere bununla ilgili herhangi net bir veriye ulaşamadık.

Peşinen belirtmelidir ki yapılan bu araştırmada, yukarıda dikkat çekmiş olduğumuz boşluğun eldeki sınırlı bilgilerle mükemmel bir şekilde doldurulmasının mümkün olmadığı görülmüştür. Bununla beraber mezkûr eksiklik sadedinde kaleme alınan makalede, kaynakların imkân tanıdığı ölçüde öncelikle Mürsî'nin hayatı, şahsiyeti ve ilmî serüveni ile ilgili bilgiler bir araya getirilmiş; bu çerçevede onun hocalarına, öğrencilerine, eserlerine, ilmî kişiliğine ve Kur'ân tasavvuruna değinilmiştir. Bilinçli bir şekilde bazı örnek isimlerle yetinilmeyip onun hocaları ve öğrencileri olduğu tespit edilen isimlerin tamamına bu çalışmada yer verilmiştir. Böylece pek çok eserden süzölmüş bu isimlerin daha sonra yapılması muhtemel çalışmalar için hazır veri haline getirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada bunun ardından Mürsî'nin eserlerine ve onun tefsirine yapılan atıflara temas, ardından onunla ilmî/bilimsel tefsir arasında kurulan ilişkinin mâhiyetinden söz edilmiştir. Mürsî hakkında bize ulaşan satır arası bilgilerin hemen hepsinin ilgili literatür üzerinde yapılan elektronik taramayla elde edildiği; ardından imkânlar nispetinde bu bilgilerin matbu eserlerden de teyit edildiği belirtilmelidir. Aksi hâlde yüzlerce eserin yüz binlerce sayfası teker teker incelenerek böyle bir araştırmanın yapılması imkân dâhilinde değildir. Nihâyet Mürsî ile ilgili doğrudan yahut dolaylı bilgilerden ve kimi zaman bu bilgilerin bir araya getirilmesiyle oluşan daha büyük verilerden hareketle, adeta bir yapbozun eksik parçalarını tamamlamaya yönelik tespitler yapılmıştır. Böylece genelde İslâm ilim tarihinin güncel literatürüne, özelde tefsir sahasına mütevazı bir katkı sunulmaya çalışılmıştır.

Bu kısa giriş sonrası çalışmamızın ilk başlığında Mürsî'nin genel anlamda hayatı ve şahsiyeti ile ilgili veriler takdim edilecektir.

1. Mürsî'nin Hayatı ve Şahsiyeti

Tarih ve tabakât kaynaklarında bu zâtın ismi tam olarak “ شرف الدين أبو عبد الله : مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي الْقَضَائِبِ السُّلَيْبِيِّ الْمُرْسِيِّ الْأَنْدَلُسِيِّ Abdullah Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed İbn Ebi'l-Fadl es-Sülemî el-Mürsî el-Endelüsî” şeklinde zikredilmektedir.² Buna göre lakabı Şerefüddîn,

² Bk. Şemsüddîn Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Tarîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lam*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), 14/786; a.mlf., *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Heyet (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 23/312-313; Tâcüddîn es-Sübki, *Tabakâtu's-Şâfi'iyeti'l-Kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (b.y.: Dâru Hicr, 1992), 8/164; Takiyyüddîn

künyesi Ebû Abdullah yahut kimilerine göre aynı zamanda İbn Abdillah, ismi Muhammed, nisbeleri ise es-Sülemî, el-Mürsî ve el-Endelüsî'dir.

Süyûtî'nin (ö. 911/1505) "İbnü'l-Fadl el-Mürsî"³ yahut "İbn Ebi'l-Fadl el-Mürsî"⁴ diye zikrettiği bu zâtın adı, konuyla ilgili Türkçe çalışmaların bir kısmında "Ebu'l-Fadl el-Mursî"⁵ şeklindeki bir kullanımla yer almıştır; ancak bunun hatalı olduğu anlaşılmaktadır. Kanaatimizce söz konusu galat ilk defa Muhammed Hüseyin ez-Zehebî'nin (ö. 1977) Ebu'l-Fadl el-Mürsî şeklinde kullanımından⁶ sonra yaygınlaşmıştır. Nitekim gördüğümüz kadarıyla Mürsî'den bu şekilde bahseden en eski müellif odur. Türkiye'de de mukaddem tefsir akademisyenleri Zehebî'yi takip etmiş ve bu kullanım yerleşmiştir. Künye ve nisbeden oluşan kullanımın doğrusunun "İbn Ebi'l-Fadl el-Mürsî" şeklinde olduğu görülmektedir. Ayrıca Mürsî nisbesinin "ü" harfiyle imlâsının "u" harfiyle yapılandırılardan daha uygun olduğu anlaşılmaktadır.

Terâcim ve tabakât türü eserlerin müellifleri Mürsî hakkında bazı bilgiler zikretmektedir. Tahmin edileceği gibi bu bilgilerin çoğu, ilgili eserlerin telif tarihleri itibarıyla eskiden yeniye doğru gelindikçe öncekinin tekrarı mâhiyetindedir. Bununla birlikte Mürsî'nin vefat tarihi olan 655/1257 nazara alındığında, ondan bahseden en kadîm ve en meşhur eserlerdeki bilgiler aşağıda gelecek şekilde sıralanabilir.

Mürsî'nin çağdaşı sayılabilecek Ahmed b. Muhammed b. Abdurrahman el-Hüseynî (ö. 695/1296), onun "Şeref" diye nitelendiğini, 569 yılının Zilhicce ayında Endülüs bölgesinde bulunan Mürsiye'de doğduğunu, bu tarihi 570 diye zikredenlerin de bulunduğunu belirtmektedir.⁷ Mürsî hakkında en geniş bilgiyi veren müelliflerden biri olan Takiyyüddîn el-Fâsî (ö. 832/1429) onun "İbn Ebi'l-Fadl el-Mürsî" diye bilindiğini belirtmiş ve Hüseynî'nin verdiği bilgiyi teyit

Muhammed b. Ahmed b. Ali Ebû Tayyib el-Mekkî el-Hasanî el-Fâsî, *el-'İkdü's-semîn fi tarihî'l-Beledi'l-Emîn*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1998), 2/222.

³ Celâlüddîn es-Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim, Kahire: el-Heyetü'l-Mısriyyeti li'l-Âmme, 1974, 4/30 (Not: Bir sonraki dipnot haricindeki atıflarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.).

⁴ Celâlüddîn es-Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2008), 662.

⁵ Örnek olarak Bk. Celal Kırcâ, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'ân'a Yönelişler*, (İstanbul: Tuğra Neşriyat, ts.), 219; Abdurrahman Ateş, "Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2/1 (Şubat 2002), 122; Süleyman Gezer, *Kur'ân'ın Bilimsel Yorumu* (Ankara: Ankara Okulu, 2009), 32; Mehmet Zeki Doğan, *Bilimsel Tefsir Açısından Kur'ân'ın İcâzı* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 2.

⁶ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* (Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.), 2/352.

⁷ Ahmed b. Muhammed b. Abdurrahman el-Hüseynî, *Silatü't-tekmile li-vefeyâtî'n-nakale*, thk. Beşşâr Avvâd (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1428/2007), 1/347

etmiştir.⁸ Zehebî ise (ö. 748/1348) Mürsî'nin doğum tarihini "570'in başı yahut bundan üç-beş gün önce (yani 569'un sonu)" diye kaydeder.⁹

"Mürsî" nisbesi Fas'ın (Mağrib) beldelerinden biri olan Mürsiye'ye nisbetle kullanılmaktadır. Sem'ânî (ö. 562/1166) Mağribililerden bu nisbenin mim harfinin fethasıyla "Mersî" şeklinde zikredildiğini de duyduğunu, ayrıca Mürsiye bölgesinden pek çok âlim ve muhaddisin çıktığını aktarmaktadır.¹⁰ Onun dünyaya geldiği belde olan Mürsiye bugünkü İspanya'nın güneydoğusundadır ve yaklaşık beş asır İslâm hâkimiyetinde kalmıştır. Aynı zamanda bir ilim merkezi olan bu belde, diğer Endülüs şehirleri gibi Müslümanların, Hristiyanların ve Yahudilerin bir arada yaşama tecrübesi edindiği yerlerden biridir.¹¹

Mürsî'nin pek çok bölgeye seyahatler yaptığı bilinmektedir. Öyle ki onun bazı eserlerde "الرَّحَّال : *Çokça seyahat eden, gezgin*" sıfatıyla anıldığı görülmektedir.¹² Bu seyahatlerin çoğu ilim tahsil etmek, özellikle de hadis dinlemek için yapılmıştır. Tarihi tam belli olmamakla birlikte, genç yaşlarında kendi beldesi olan Mürsiye'nin güneyine, yani bugünkü Fas'a indiği ve oradan doğuya doğru bütün Kuzey Afrika'da seyahat ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim başta Mağrib bölgesi olmak üzere Mısır, Şam ve Irak (Irak ve İran) bölgelerinde de seyahatler ettiği belirtilmektedir.¹³

Klasik kaynaklarda "Mağrib" adı verilen bölge Doğu İslâm dünyasının (Meşrik) en batıdaki sınırı sayılan Mısır'dan, batıda Atlantik Okyanusu'na kadar uzanan Kuzey Afrika bölgesini ve Güney Sahrâ'yı kapsamaktadır. Günümüzde mevcut siyasi şekillenme itibarıyla Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve Moritanya eski "Mağrib" coğrafyası dâhilinde bulunan ülkelerdir.¹⁴ Mürsî'nin özellikle ilim tahsili için seyahatlere çıktığı düşünülürse; ilk eğitimini kendi memleketi olan Mürsiye'de yapmış olduğu anlaşılmaktadır.

⁸ Fâsî, *el-'İkdü's-semîn*, 2/222. Ayrıca bk. Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 14/786.

⁹ Zehebî, *Siyeru s'lâm*, 23/313.

¹⁰ Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî v.dgr. (Haydarâbâd: Meclisü Dâireti'l-Mearifi'l-Osmaniyye, 1962), 12/191.

¹¹ Bk. Mehmet Özdemir, "Mürsiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/56-58.

¹² Muhibbüddîn Muhammed b. Ömer İbn Rüşeyd el-Fihri, *Mil'ül-'aybe bimâ cümia bi-tûli'l-ğaybe fi'l-vicheti'l-veciheti ile'l-Harameyni Mekketi ve Taybe*, thk. Muhammed el-Habîb İbnü'l-Hüce (Beirut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), 191.

¹³ Bk. Celâlüddîn es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vü'ât fi tabakâti'l-lügaviyyîn ve'n-nühât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Lübnan: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), 1/145; Kâtib Çelebî, *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, thk. Mahmud Abdülkadir el-Arnâvût (İstanbul: IRCICA, 2010), 3/162.

¹⁴ Bk. İbrahim Harekât, "Mağrib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/318-322.

İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî (ö. 643/1245) Mürsî'nin zâhid, müttakî, istikametli, vaktini boş şeylerle zayi etmeyen, insanların arasında mümkün olduğunca az zaman geçiren, oldukça nezih, iffetli, güzel ahlaklı ve çokça ibadet eden bir zât olduğunu ve ilimde onun mislini görmediğini belirtmektedir.¹⁵ Hüseyinî bunlara onun riyâseti yani makam ve mevkileri terk eden biri olduğunu da ekler.¹⁶ el-Hâfız İbn Abdülvahid, Mürsî'yi; "O fakih, münâzır, nahiv bilgini, sünnet ehli idi. Bir seyahatte yol arkadaşlığı yaptık ve ben ondan hayır ve iyilikten başka bir şey görmedim." sözleriyle anlatmaktadır.¹⁷ Bu ve benzeri ifadeler, onun ilmi yetkinlik açısından olduğu kadar şahsî kemâlat ve fazilet açısından da müstesna bir insan olduğuna işaret etmektedir.

Mürsî'nin edip, müfessir, muhaddis, fakih ve usûlcü olduğunun altı önemle çizilmiştir.¹⁸ Kutbüddîn el-Yûnînî (ö. 726/1326), Mürsî'nin Mâlikî olduğunu söylemektedir.¹⁹ Tâcüddîn es-Sübki (ö. 771/1370) ise onu meşhur *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*'sinde bu mezhebin ulemâsı arasında zikretmiştir.²⁰ Kezâ onun üstün bir kabiliyete, keskin bir zekâyâ ve me'ânî ilminde ince tetkiklere sahip olduğu; ayrıca gerek nazmı gerekse nesri son derece güzel kullandığı belirtilmiştir.²¹

Yâkut el-Hamevî (ö. 626/1229) Mürsî'yi Musul'da gördüğünü ve hatta birlikte hicrî 624 tarihinde Mısır'a seyahat ettiklerini; onun zühde ve ibadete çok düşkün, ayrıca dünya ile kat'ı alâka eden bir zât olduğunu belirtmektedir.²² Şerefüddîn el-Cezâirî ise Mürsî'nin ziyaretine gittiğini; Mürsî'nin, üzerinde oturduğu halıya yahut seccadeye işaret ederek kendisine onun altındakileri almasını söylediğini aktarmıştır. İşaret edilen yerde kırka yakın altın dinar olduğunu kaydeden Cezâirî onları almıştır.²³ Bu nakil Mürsî'nin son derece cömert bir şahsiyet olduğunu göstermekte; ayrıca ilgili kaynaklarda bahsedildiği üzere onun dünya malına tamah etmeyerek zâhidâne bir yaşamı tercih ettiğini teyit etmektedir.

¹⁵ Bk. Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 14/786-787; Fâsî, *el-'İkdü's-Semîn*, 2/223; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât*, 1/145.

¹⁶ Hüseyinî, *Sılatü't-tekmile*, 1/347.

¹⁷ Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 14/787; a. mlf. *Siyeru a'lâm*, 23/314.

¹⁸ Kâtib Çelebî, *Süllemü'l-vusûl*, 3/162. Ayrıca bk. Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 14/786; a.mlf., *el-Muîn fi tabakâti'l-muhaddisîn*, thk. Hemmam Abdurrahim Said (Ürdün: Dârü'l-Furkan, 1404/1983), 208; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât*, 1/145.

¹⁹ Kutbüddîn Ebu'l-Feth Musa el-Yûnînî, *Zeylu Mir'âti'z-zaman* (Kahire: Dârü'l-Kütübü'l-İslâmî, 1992), 1/76-77. Ayrıca bk. Fâsî, *el-'İkdü's-Semîn*, 2/224.

²⁰ Bk. Sübki, *Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 8/69-73.

²¹ Bk. Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 14/786; Fâsî, *el-'İkdü's-Semîn*, 2/223.

²² Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), 6/546. Ayrıca bk. Süyûtî, *Buğyetü'l-vü'ât*, 1/144.

²³ Fâsî, *el-'İkdü's-Semîn*, 2/224-225. Ayrıca bk. Takiyuddîn Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *el-Mukaffe'l-kebîr*, thk. Muhammed el-Ya'lâvî (Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 2006), 6/67

Zehebî onunla ilgili “zühd sahibi”, “güzel ahlaklı”, “namuslu” ve “ıffetli” gibi sıfatlarla birlikte “soyutlanan”, “sakınan” gibi anlamlara gelen “مجرد” sıfatını da kullanmaktadır.²⁴ Bu sıfatın dünya hayatından ve zevklerinden kendini soyutlayıp uzak tutan anlamında kullanılmış olduğu muhakkaktır. Bunun yanı sıra onun genel anlamda ilim yolunda ve çoğu zaman seyahatlerle geçen hayatı nazara alındığında, bu lafzın bekâr, aile ve çocuk sahibi olmayan anlamında kullanılmış olması da muhtemel görünmektedir. Kaynaklarda onun ailesinden ve çocuklarından bahsedilmemesi bu ihtimali güçlendiren bir unsur sayılabilir. Ayrıca yine onun hakkında kullanılan “ضرير”²⁵ lafzı görme özürülü anlamına gelmektedir; ancak hayatına ve seyahatlerine bakıldığında onun bu özü taşıması pek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla Zirikî'nin (ö. 1976) bu noktada hatalı bir bilgi vermiş olması mümkündür.

Mürsî'nin gezdiği beldelerde pek çok kitabının olduğu; ancak onun bu kitapları sahiplenip beraberinde götürmediği ve misafir olduğu yerde bulunan kitaplarla yetindiği anlatılmıştır.²⁶ Takiyyüddîn el-Makrîzî'ye (ö. 845/1442) göre bu da onun cömertliğiyle yakından ilgilidir.²⁷ Kanaatimizce buna onun keskin zekâ ve hafıza kuvvetini de eklemek gerekir.

Onun kitaplarının Dimeşk'te emanette durduğu; ancak bunların sultanın emriyle satılmasına karar verildiği de belirtilmiştir. Her salı günü Dârû's-Sa'ade pazarında ilim ehline takdim edilerek satışa sunulan ve nice şaheseri ihtiva eden bu koleksiyon bir yıla yakın bir sürede ancak satılabılmış ve karşılığında büyük bedeller alınmıştır.²⁸ Kanaatimizce bu durum onun vefatından sonra gerçekleşmiş, geride bıraktığı kitaplar satış yoluyla istifadeye sunulmuş, böylece onların maddî bedelinden de yine Müslümanlar istifade etmiştir.

Mürsî 655 yılının Rebîülevvel ayının ortasında, Mısır'dan Şam'a giderken yolda; Za'ka ile Arîş arasındaki bir mevkide 86 yaşında vefat etmiş ve aynı gün Za'ka tepesine defnedilmiştir.²⁹ İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) kaydına göre 'Arîş ile Za'ka arasındaki Dârûm'da vefat etmiştir.³⁰ Mısır'ın fethi sırasında Amr b. el-Âs tarafından İslâm topraklarına katılan (18/639), sonraları Kuzey Sînâ bölgesinin

²⁴ Zehebî, *Tarîhu'l-İslâm*, 14/786. Ayrıca bk. Makrîzî, *el-Mukaffe'l-kebir*, 6/67.

²⁵ Bk. Hayreddin b. Mahmûd Zirikî, *el-A'lam* (Beirut: Dârû'l-İlm li'l-Melâyin, 2002), 6/233.

²⁶ Fâsî, *el-'İkdü's-Semîn*, 2/225; Makrîzî, *el-Mukaffe'l-Kebîr*, 6/67.

²⁷ Makrîzî, *el-Mukaffe'l-Kebîr*, 6/67.

²⁸ Zehebî, *Tarîhu'l-İslâm*, 14/787; a.mlf., *Siyeru a'lâm*, 23/318; Fâsî, *el-'İkdü's-Semîn*, 2/225.

²⁹ Bk. Hüseyinî, *Sılatü't-tekmile*, 1/346-347; Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 23/318; a.mlf., *Tarîhu'l-İslâm*, 14/787; Kâtib Çelebî, *Süllemü'l-vusûl*, 3/162; Âdil Nüveyhid, *Mu'cemü'l-müfessirîn* (Beirut: Müessesetü Nüveyhid, 1988), 2/560.

³⁰ Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr ed-Dimaşkî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Kahire: Dâru Hicr, 2003), 17/351

idarî merkezi olan 'Arîş, Akdeniz sahilinde yer alan bir şehirdir.³¹ Adı geçen diğer iki yerin de buraya yakın beldeler olduğu anlaşılmaktadır. Makrîzî'ye göre onun vefat günü pazartesidir.³² Bakıldığı zaman 15 Rebûlevvel 655 tarihinin de tam olarak mîlâdi 2 Nisan 1257 Pazartesi gününe tekabül ettiği görülmektedir. Dolayısıyla kaynaklarda "Rebûlevvel ayının ortası" denilerek takrîbi bir tarihin değil ayın tam on beşinin kastedildiği teyit edilmiş olmaktadır.

Mürsî'nin son nefesini de seyahat esnasında vermiş olmasından anlamaktayız ki oldukça geçkin yaşına ve ihtiyarlık çağına rağmen seyahati ve ilim yolunda aktif yaşam tarzını asla terk etmemiştir. İlginç olan şey şu ki müfessirlerin hayatlarına baktığımız zaman sürekli gezme ve seyahatin yaygın olduğunu söylemek kolay görünmemektedir. O halde acaba Mürsî'nin bu seyahatlerinin odağında olan sâik tam olarak nedir? Gelecek başlıklar altında bu sorunun cevabı biraz daha netleşecektir.

2. Mürsî'nin İlmî Hayatı ve Üstatları

Öncelikle Mürsî'nin çağdaşı olan ve onu yakından tanıyan Yâkut el-Hamevî'nin tavsifiyle başlayalım. Yâkut onun hakkında, "Asrımız üdebâsının (ediplerinin) biriciği; nahiv ve şiirden nasibini bolca almış ve bu alanda hedefi âdetâ on ikiden vurmuş olan zât." demektedir. Nitekim Mürsî tahsil ettiği diğer ilimlerin yanı sıra bir edebiyat ve belâgat allâmesi olan Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Mufassal* adlı eseri üzerinde tetkikler yapacak, ondan pek çok mevzu analiz ve tenkit edecek derecede Arapça dilbilgisine vâkıftır. Yâkut bunların yetmiş tanesinin kendisine ulaştığını; Mürsî'nin ilmî deliller getirerek onlardan hatalı olanları düzelttiğini, zayıf olanları ise yaptığı istidlâl ve açıklamalarla güçlendirdiğini³³ belirtmektedir.³⁴ Şüphesiz ki böylesine geniş bir ilmî kapasiteye ulaşmasında, Endülüs dilticiliğinin yanı sıra gezdiği pek çok yerdeki üstatlardan istifade etmiş olmasının da büyük bir payı vardır.

Zehebî'nin aktarımına göre Yâkut, Mürsî'nin kendisine geniş ve bir o kadar da sade ve gösterişsiz bir aileden olduğunu söylemiştir. Mısır'a geldikten sonra zühdü ve dünyadan el etek çekmeyi tercih etmiştir. Çeşitli ilimlerde bereketli bir nasibi olan Mürsî, bildiği konularda isabetli akıl yürütmelerle, parlak bir zekâ ve hafızayla konuşan bir kimsedir.³⁵

³¹ Bk. Mustafa L. Bilge, "Arîş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/378-379.

³² Makrîzî, *el-Mukaffe'l-kebîr*, 6/67.

³³ Bu eserle ilgili pek çok tenkit, haşiye ve şerh çalışmasının yapıldığı belirtilmektedir. Bk. Mehmet Sami Benli, "el-Mufassal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/366-367.

³⁴ Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 6/546.

³⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 23/315.

Yine Yâkut'un tespitine göre Mürsî, İbn Hüzeyl'in öğrencilerinden Galbûn b. Muhammed el-Mürsî'den ve Ali b. Yusuf b. Şerîk ed-Dânî'den kıraat ilmini almış; fıkıh, nahiv, usûl gibi ilimleri de tahsil ettikten sonra Endülüs'te bir şehir olan Mâleka'ya (Malaga) geri dönmüş, İbnü'l-Mer'e diye bilinen Ebû İshak b. İbrahim b. Yusuf b. Dehhâk'ın yanında okumuştur. Mürsî özellikle tasavvuf ve tefsir ilimlerinde bu zâtın Endülüs'te misli olmadığını; onun eğer bir âyetle ilgili bin vecihten bahsetse muhakkak ki onları teker teker sıralayabileceğini ve ondan her ne duyduysa muhakkak ezberlediğini söylemiştir. Onun Endülüs'te ders alıp ilim tahsil ettiği üstatlarından bir diğeri de Ebû Abdillâh eş-Şevzî et-Tilimsânî es-Sâlih'tir.³⁶

Hüseyinî'nin kaydında Mürsî Mağrib'de Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ubeydullah el-Hacerî ve Abdülmün'im b. Muhammed İbnü'l-Fâris'ten hadis dinlemiştir.³⁷ Makrîzî'nin "أبوي محمد : İki Muhammed babası (yani Muhammed adlı birer oğula sahip iki baba)" diye nitelediği bu üstatları Abdullah b. Muhammed b. Abdullah el-Hacerî ile Abdülmün'im b. Muhammed b. el-Feres'tir. Mürsî bu iki zâtın Sebte'de³⁸ hadis dinlemiştir.³⁹ Ayrıca gezdiği pek çok yerde, içinde Ebu'l-Feth Mansûr b. Abdülmün'im el-Fürâvî, Ebû Ravh Abdulmuizz b. Muhammed el-Herevî, Ebu'l-Hasen el-Müeyyed b. Muhammed et-Tûsî, Ümmü'l-Müeyyed Zeyneb bint Abdurrahman b. el-Hasen eş-Şa'riyye gibi isimlerin bulunduğu pek çok üstat ve üstâdeden hadis almıştır.⁴⁰

Zehebî'nin aktarımına göre eş-Şerîf, Mürsî'nin hakkında; "Âlimlerin meşhurlarından ve faziletli olanlarından; pek çok ilme vukûfiyeti vardı, Arapça ilminde ve Kur'ân tefsirinde muhteşemdi, telif ettiği birçok faydalı eser ve güzel şiirler bulunmaktaydı. Bununla birlikte o, zühdü tercih eden, riyaset makamlarını terk eden, insanlarla oturup kalkmaktan mümkün merteye uzak duran ve güzel bir meşrep üzere yürüyen bir şahsiyetti." demiştir.⁴¹ Yine Zehebî'nin naklinde Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267) Mürsî'yle ilgili olarak, "O, farklı ilim dallarında otoriteydi; meseleleri inceden inceye tahkik ederdi. Hâl ve davranışlarında kanaatkâr ve dengeliydi. Pek çok defa hac yapmıştı. Çok sayıda kitabı vardı. Bu kitapları dikkat ve itinayla inceleyip onlardaki ilmi tahsil

³⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 23/315.

³⁷ Hüseyinî, *Sılatü't-tekmile*, 1/347.

³⁸ Sebte, Fas'ın kuzeyinde Cebelitârik Boğazı'nın Akdeniz'e açılan bölümünde ve günümüzde İspanya hâkimiyetinde olan bir şehirdir. Bk. İsmail Ceran, "Sebte", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/258-260.

³⁹ Makrîzî, *el-Mukaffe'l-kebîr*, 6/67.

⁴⁰ Hüseyinî, *Sılatü't-tekmile*, 1/347. Ayrıca bk. Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî el-Alâî, *İsâretü'l-fevâidi'l-mecmûati fi'l-işâreti ilâ ferâidi'l-mesmûa*, thk. Merzuk b. Heyyas (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2004), 2/526; Makrîzî, *el-Mukaffe'l-kebîr*, 6/67.

⁴¹ Zehebî, *Tarîhu'l-İslâm*, 14/787. Ayrıca bk. Hüseyinî, *Sılatü't-tekmile*, 1/347.

ederdi. O, farklı beldelerde tanınan ve makbul sayılan bir şahsiyetti.” demiştir.⁴²

Fâsî'nin aktarımına göre, Mürsî'nin öğrencisi olduğu anlaşılan Muhibbüddîn et-Taberî (ö. 694/1295) *el-Ukûdü'd-Dürriyye ve'l-Meşihatü'l-Mekkiyyeti'l-Muzafferiyye* adlı eserinde üstadını “el-Fakih”, “el-İmâm”, “zühd sahibi âlim”, “bilge muhaddis”, “zamanın övüncü”, “âlimlerin alemi (otoritesi, sancağı)”, “önde gelen bilginlerin zineti/süsü”, “keskin bakışlı/ferasetli önder”, “kelâm âlimlerinin reisi”, “kendi zamanındaki âlimlerin biricigi” ve “her türlü ilmi en güzel şekilde kullanan şahsiyet” diyerek tavsif etmiştir.⁴³ Yûnînî de Mürsî'yi övmekte; onun mütekellim, usûlî ve fakih olduğunu vurgulamakta; hangi beldeye giderse gitsin, istisnasız hepsinde saygı, hürmet ve ikram gördüğünü kaydetmektedir.⁴⁴

Mürsî, yukarıda da değinildiği üzere İbn Galbûn ve diğer üstatların gözetiminde Kur'ân kıraati; Ebu'l-Hasen Ali b. Yusuf b. Şerîk ed-Dânî, Ebu'l-Kâsım et-Tayyib b. Muhammed b. et-Tayyib el-Mürsî en-Nahvî, eş-Şelûbînî ve et-Tâcû'l-Kindî gibi hocalardan nahiv; İbrahim b. Dukmâk ve el-'Umeydî'den usûl; Muînüddîn el-Câcermî'den ise hilâf ilimlerini okumuştur.⁴⁵ *İlm-i Hilâf (ilmü'l-hilâf)*, bazı dinî ilimlere ve hususen fıkıh ilmi kapsamına giren konulara adapte edilmiş cedel tekniğidir. Buna fikhî mezhepler arasında ihtilaf edilen meseleleri doğrudan konu edinen ilim dalı demek de mümkündür.⁴⁶ Din ilimleri gibi fen ilimlerinde de mütehasıs bir şahsiyet olması Mürsî'nin müstesna özelliklerinden biridir. Onun bir yandan hadis alanında *Sahîhu Müslim*'i ezberlediği belirtilirken öte yandan Öklid geometrisine dâir bazı çalışmalarının bulunduğundan bile bahsedilmiştir.⁴⁷

Zehebî'nin tespitiyle Mürsî'nin kendi beyanına göre; Ebû Ali eş-Şelûbînî'nin yanında *Kitabü Sibeveyhi*'yi okumuş; 604 yılının safer ayında İskenderiye'ye, aynı yılın receb ayında Mekke'ye geçmiş ve orada hadis dinlemiştir. Ardından tekrar Bağdat'a dönerek orada 2 yıl civarı kalmış ve bu esnada akliyyât (aklî ilimler) ile meşgul olmuştur. Vâsıt'ta İbnü'l-Mendâî'den *el-Müsned*'i dinlemiştir. Mürsî'nin üstatlarından olan bu zâtın ders kıraati esnâsında vefat ettiği belirtilmektedir. Bunun akabinde 607'de Hemedan'a, Nişabur'a ve

⁴² Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 14/787; a. mlf. *Siyeru a'lâm*, 23/314.

⁴³ Fâsî, *el-İkdû's-Semîn*, 2/223-224.

⁴⁴ Yûnînî, *Zeylu Mir'ât*, 1/76.

⁴⁵ Bk. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 6/546-547. Ayrıca bk. Süyûtî, *Buğyetü'l-vü'ât*, 1/145.

⁴⁶ Bk. Şükrü Özen, “Hilâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/527-538.

⁴⁷ Süyûtî, *Buğyetü'l-vü'ât*, 1/145; Muhammed b. Rızk el-Mısırî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn fî Garbi Afrika* (Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1426/2005), 1/453

Herat'a giden Mürsî; Rüknuddîn el-'Amîdî (ö. 615/1218) ile *el-İrşâd*⁴⁸ üzerine, ayrıca el-Kutbu'l-Misrî ile farklı konularda mübâhaselerde bulunmuştur. Câcermî ile onun hilâf ilmîne dâir ta'liklerini okumuş, ardından Merv ve İsbahan'a geçmiş, Dimeşk'te Ali el-Kindî'nin yanında *Kitabü Sibeveyhi*'yi okumuştur.⁴⁹ İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) kaydına göre Mürsî, üstadı İbnü'l-Mendâî'den, kendi hocalarını/rivâyetlerini ihtivâ eden *Meşihatü Ebi'l-Feth İbni'l-Mendâî*'yi de dinlemiştir.⁵⁰

İlginçtir ki Mürsî'nin özel ilmî yöneliminin hangi eksene meyyal olduğu tetkik edildiğinde; kaynaklarda yer alan bilgiler bizi onun müfessirlik ve fakihlik yönünden ziyade muhaddisliğine götürmektedir. Nitekim onun, gittiği yerlerde özellikle hadis almaya önem verdiği anlaşılmaktadır. Hatta kanaatimizce bu seyahatlerin kahir ekseriyetinin hadis talebi için yapılan *rih*leler olduğunu söylemek mümkündür. Kendi doğum yeri olan Mürsiye'den ayrıldıktan sonra Mağrib'de pek çok hocadan hadis dinlemiştir. Bunlardan biri Ebû Muhammed Abdullah el-Hacerî'dir ki ondan 590 tarihinde Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî (ö. 234/849) rivâyeti üzere İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *el-Muvattâ'*ının icâzetini almıştır.⁵¹ Mezkûr tarihte 20 yaşında olduğu anlaşılmaktadır. Mürsî'nin yine el-Hacerî'den (ö. 591/1195) *eş-Şifâ*'yı dinlediği de aktarılmaktadır ki el-Hacerî bu eserin icâzetini bizzat müellifi olan Kâdî İyâz'dan (ö. 544/1149) almış bir âlimdir.⁵² Mürsî *Sîretü İbn İshâk*'ı da bu üstadından okumuştur.⁵³

Mağrib'den otuzlu yaşlarının başlarında, 603 tarihinde ayrılan Mürsî Mısır'da el-Hâfız Ebu'l-Hasen Ali b. Ali b. el-Mufaddal el-Makdisî'den; Dimeşk'de, bu beldenin kadılarında olan Ebu'l-Kâsım b. el-Harestânî, Ebu'l-Yemen el-Kindî ve İbnü'l-Melâib'den; Vâsıt'ta Ebu'l-Feth el-Meydânî, İbn Abdî's-Semî' ve İbnü'l-Mendâî'den; Bağdat'ta Ebû Ahmed Abdülvehhâb b. Sükeyne'den (bir cüz ve diğer bazı parçalar⁵⁴); Kâdî el-Meristan Muhammed b. Abdülbaki b. Muhammed'in öğrencilerinden; Mekke'de ise eş-Şerîf Yunus b. Yahya el-

⁴⁸ Bu eser el-'Amîdî'nin cedel ilmîne dair, pek çok şerhi yapılmış bir eseridir. Bk. Ahmet Özel, "Amîdî, Rükneddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/56-57.

⁴⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 23/317.

⁵⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu'cemü'l-müfehres ev tecrîdü esânîdî'l-kütübi'l-meşhûreti ve'l-eczâî'l-mensûre*, thk. Muhammed Şekûr el-Meydânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 201.

⁵¹ Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 23/313; a. mlf., *Tarîhu'l-İslâm*, 14/786; Fâsî, *el-'İkdü's-semîn*, 2/222.

⁵² Fâsî, *Zeylüt-takyîd fî rüvâti's-süneni ve'l-esânîd*, thk. Kemal Yusuf el-Hût (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 2/284.

⁵³ Sâlih b. Muhammed b. Nûh b. Abdillâh b. Ömer el-Ömerî el-Füllânî, *Katfu's-semer fî ref'i esânîdî'l-musannefâti fi'l-fünûni ve'l-eser*, thk. Amir Hasen Sabrî (Mekke: Dâru'ş-şurûk, 1984), 146.

⁵⁴ Bu cüzün hangi eserden olduğu belirtilmemiştir.

Hâşimî'den hadis dinlemiştir. Kezâ Abdülmuizz Muhammed el-Herevî'den ve Hemedan'da bir grup muhaddis âlimden hadis almıştır. Nişabur'da Ebu'l-Hasen el-Müeyyed b. Muhammed et-Tûsî'den *Sahîhu Müslim* ile İbn Nüceyd'in (ö. 366/976) *el-Cüz'ünü*⁵⁵ dinlemiş ve ondan Ebû Mus'ab rivâyeti üzere *el-Muvattâ'yı* rivâyet etmiştir. Yine Nişabur'da Mansûr b. el-Mün'im (Abdümün'im) el-Fürâvî'den *Sünenü'l-Beyhakî'yi* ve Zeyneb bint eş-Şa'riyye adlı hanım üstâdeden İbn Nüceyd'in *el-Cüz'ünü* dinlemiştir. İbn Ravh el-Herevî ise Mürsî'nin Herat kentinde hadis aldığı üstâdıdır.⁵⁶ Mürsî, Abdân el-Ahvâzî'nin (ö. 306/918) *el-Fevâid'i* ile Hâkim el-Kebîr'in (ö. 378/988) *el-Fevâid'ini* de yine Zeyneb bint eş-Şa'riyye'den semâ' yöntemiyle almıştır.⁵⁷ Onun, zikir geçen hocalarına kıyasen kaynaklarda bahsedilmeyen pek çok üstat ve üstâdeden istifade ettiğini tahmin etmek zor değildir.

Küçük yaşlarından ihtiyarlık çağına kadar sürekli ilimle meşgul olan Mürsî'nin yapmış olduğu araştırmaları ve telif ettiği eserleri "hayranlık uyandırıcı" diye vafeden Fâsî de diğer müellifler gibi onun pek çok ülkeye seyahat ettiğini kaydetmektedir. Önce Mağrib'in batısına, daha sonra İskenderiye ve Mısır diyarına, Şam ve İrakeyn (İran-İrak) bölgesine gitmiştir. Mekke ve civarında uzun yıllar kalmıştır. Acem beldelerinde bulunmuş, münazaralar yapmış, okumuş ve okutmuş, ulemânın ilminden istifade etmiş ve kendisinden istifade edilmiştir. Bulduğu her yerde tedris faaliyetini asla bırakmamış; her yerde onun ilmi ve fazileti ikrar edilmiştir.⁵⁸

Mürsî'nin defalarca Mekke'ye uğradığı, orada uzun müddet kaldığı; özellikle Hicâz, Mısır ve Şam bölgelerinde ona gösterilen ilgi ve verilen değer diğer yerlerdekinden daha çok ve daha büyük olduğu vurgulanmıştır.⁵⁹ Onun Horasan, Merv, Şâhican gibi yerlere gittiğine, oradan tekrar Bağdat'a dönerek Halep ve Dimeşk'te kaldığına dikkat çeken Yâkut; yukarıda belirtildiği üzere Mürsî ile Mısır seyahatinde yol arkadaşlığı yapmış ve onu yakından tanıma fırsatı bulmuştur.⁶⁰ Yâkut'u teyiden İbnü'n-Neccâr'ın belirttiğine göre de Mürsî, Horasan bölgesine seyahat edip Nişabur, Merv ve Herat'ta hadis dinledikten sonra tekrar Şam bölgesine dönmüş, ardından hac yaparak Bağdat'a gelmiş ve Nizâmiye Medresesi'ne yerleşmiştir. Burada Beyhakî'nin (ö.

⁵⁵ Ebû Amr İsmâîl b. Nüceyd b. Ahmed es-Sülemî en-Nisâbü'rî, aynı zamanda "Muhaddis-i Rabbânî" unvanı ile anılmış olan bir sûfidir. "*el-Cüz'*" onun rivayet ettiği âli isnadlı hadisleri ihtiva eden risâlesidir. Bk. Erhan Yetik, "İbn Nüceyd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,1999), 20/234-235.

⁵⁶ Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 6/546-547; Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 14/786; a. mlf. *Siyeru a'lâm*, 23/313; Fâsî, *el-'İkdü's-semîn*, 2/222-223; Süyûtî, *Buğyetü'l-vü'ât*, 1/145.

⁵⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 262, 318.

⁵⁸ Fâsî, *el-'İkdü's-semîn*, 2/224.

⁵⁹ Bk. Yûnînî, *Zeylu Mir'ât*, 1/76-77. Ayrıca bk. Fâsî, *el-'İkdü's-semîn*, 2/222-224.

⁶⁰ Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 6/546.

458/1066) *es-Sünenü'l-Kebîr*'ini ve Hattâbî'nin (ö. 388/998) *Garîbu'l-Hadis*'ini Mansûr el-Fûrâvî rivâyetiyle nakledip okutmuştur.⁶¹ Böylece Mürsî evlenen üstatlardan hadis dinlediği; fıkıh, hilâf, usûleyn (usûlü'd-dîn, usûlü'l-fıkıh) ilimlerini tahsil ettiği Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde yıllar sonra üstatlık da yapmıştır.⁶²

Bütün bunlardan Mürsî'nin tam bir ilim aşığı olduğu; yaptığı seyahatlerin de keyfi seyahatlerden ziyade ilim öğrenmek için, özellikle de hadis tahsil etmek için olduğu sonucu çıkmaktadır. Bu yönüyle onun, hayatı boyunca "*er-rihle fî talebi'l-hadis*"⁶³ (hadis öğrenmek ve râvi hakkında bilgi edinmek için seyahate çıkma)"in güzel örneklerini verdiğini söylemek mümkündür. Mürsî'nin âdeta bir bal arısı misali, yoğun emekle topladığı ilim usâresini dağıtma konusunda da son derece cömert ve fedâkâr bir âlim olduğu anlaşılmaktadır. Ona talebelik yapan ve ondan hadis dinleyen pek çok hadis hâfızının ve meşhur âlimin olduğu kaydedilmiştir.⁶⁴ Ayrıca o, cerh ve ta'dîl konusundaki uzmanlık açısından da kendisine itimat edilecek muhaddisler arasında zikredilmektedir.⁶⁵

Zehebî'nin naklinde İbnü'n-Neccâr, Mürsî için "O 605 senesinde ilim talebiyle geldi; pek çok âlimden hadis dinledi, fıkıh ve usûl okudu; ardından Horasan'a gitti, bir müddet sonra icâzetli olarak tekrar Şam'a döndü, sonra hac yaptı."⁶⁶ demektedir. Yukarıda İbnü'n-Neccâr'ın Mürsî'ye takaddümüne rağmen ondan hadis dinlediğine dâir kaydettiğimiz bilgi de muhtemelen bununla bağlantılıdır. Yani Mürsî, kendi zamanındaki hadis âlimlerinin çoğunun gitmediği uzak diyarlara gidip hadis tahsili yapmış, oralardaki muhaddislerden çeşitli eserleri dinleyip o eserlerin icâzetlerini almış; Şam bölgesine döndüğünde ise öğrendiklerini oradaki hadis taliplerine aktarmıştır. Diğer taraftan hadis taliplerinin âlî isnada önem gösterdikleri ve buna sahip gördükleri muhaddislere öğrencilik ettikleri de muhakkaktır. Böylece bir zamanlar belki ders arkadaşı olan yahut kendisinden ileri seviyede bulunan bazı âlimler Mürsî'ye öğrencilik yapmıştır. Kezâ yine bundan anlaşılmaktadır ki ilim talibi olanlar, ihtiyaç duydukları zaman rahle-i tedrise oturma hususunda son derece mütevazı davranmıştır. Nitekim İbnü'n-Neccâr'ın pek çok beldeyi gezip hadis

⁶¹ Zehebî, *Tarîhu'l-İslâm*, 14/786; a.mlf. *Siyeru a'lâm*, 23/314. Ayrıca bk. Ebû's-Safâ Salâhuddin Halil b. Aybek es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaût - Türkî Mustafâ (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1420/2000), 3/283; Makrîzî, *el-Mukaffe'l-kebîr*, 6/67

⁶² Bk. Makrîzî, *el-Mukaffe'l-kebîr*, 6/67.

⁶³ İbrahim Hatiboğlu, "Rihle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/106-108.

⁶⁴ Fâsî, *el-İkdü's-semîn*, 2/223.

⁶⁵ Zehebî, *Erbe'u resâil fî ulûmi'l-hadis (Zikru men yu'temedu kavluhu fî'l-cerhi ve't-ta'dîl)*, thk. Abdülfettah Ebû Guddê (Beirut: Dâru'l-Beşâir, 1990), 223.

⁶⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 23/313.

tahsil ettiği; hadis hâfızı olduğu, bunun da ötesinde kırk yıl hadis rivâyet ettiği ve özellikle isnad konusunda otorite sayıldığı belirtilmiştir.⁶⁷ Oysaki modern dönem tefsir çalışmalarında adı sıkça anılan Mürsî'nin hadis konusunda bu denli bir şöhrete sahip olduğundan hiç bahsedilmemektedir. Hatta daha doğrusu onun muhaddis üstatlardan olduğu, bu makalede yaptığımız gibi ilgili literatürün taranması sonucu anlaşılabilir.

Almış oldukları hadislerin silsilelerinde Mürsî'yi zikreden pek çok hadis âliminin olduğu, hadis eserlerinde onun adının sıkça anıldığı görülmektedir. Özellikle tabakât ve terâcim literatüründe Mürsî'den hadis alan pek çok isme rastlanmaktadır. Bunlardan tespit edebildiklerimiz bir sonraki başlık altında gelecektir. Burada meşhur hadis âlimi İbn Hacer el-Askalânî'nin "*el-İmtâ' bi'l-Erba'ine'l-Mütebâyneti (bi-şarti)'s-Semâ'*" adlı eserinde, senesinde Mürsî'nin yer aldığını tespit ettiğimiz bir örnek aktarım zikredilecektir.

Askalânî bu eserinde semâ' yoluyla ve âlî isnadla kırk ayrı üstadından aldığı, bu üstatların da kırk ayrı sahâbîden rivâyet ettikleri kırk beş hadisi derlemiştir. Eserde bu hadislerin Kütüb-i Sitte ile dört mezhep imamının eserlerinde bulunması gibi şartlar da gözetilmiş, böylece hadislerin sağlamlık dereceleri belirtilmiştir.⁶⁸ Askalânî söz konusu hadislerin otuz dördüncüsünü "حَدَّثَنِي" lafzıyla başlayarak şöyle kaydetmektedir:

İbn Hacer el-Askalânî→ el-Kâdî el-Muhaddis Ebû Hâmid Muhammed b. Abdullah el-Mahzûmî→ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Abdilmu'tî→ es-Safî Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekir et-Taberî→ **Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh İbn Ebi'l-Fadl el-Mürsî**→ Ebû Ravh Abdulmuizz b. Muhammed el-Herevî→ Temîm b. Ebî Saîd el-Cürcânî→ Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Bihâtî→ Ebu'l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. Hârûn ed-Dûrî→ Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Büstî→ el-Hasen b. Süfyân→ Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe→ Yahyâ b. Süleym→ İsmâil b. Kesîr→ Âsım b. Lakîb b. Sabre→ Babası (Lakîb): "Resûlullah'tan (s.a.s.) abdesti sordum. O, 'Abdesti eksiksiz tamamla ve oruçlu olma durumun hariç abdest alırken suyu burnuna iyice çek.'⁶⁹ dedi." Bu sahîh bir hadistir. İbn Hibbân *Sahîh*'inde⁷⁰ bu şekilde ve yine daha uzun ve

⁶⁷ Sâmi es-Sakkâr, "İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/169-170.

⁶⁸ Bk. M. Yaşar Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/522-523.

⁶⁹ "أَسْبَغَ الْوُضُوءَ وَبَالَغَ فِي الْأَشْتِشَاقِي إِلَّا أَنْ تَكُونَ صَائِمًا"

⁷⁰ Bu eser *et-Teķāsîm ve'l-Envâ'* (el-Müsnedü's-şahîh 'ale't-teķāsîm ve'l-envâ') ismiyle de anılmaktadır.

tafsilatlı başka bir vecihle de rivâyet etmiştir. *Sünen-i Erbaa* ashâbı da (Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce) aynı hadisi Yahyâ b. Süleym ve Ebû Hâşim künyeli sika râvi İsmâil b. Kesîr tarîkiyle nakletmiştir. Hadisi ondan, aralarında Süfyân es-Sevrî ve İbn Cüreyc'in de bulunduğu pek çok râvî rivâyet etmiştir. (İbn Hacer) “Ben, bu hadisi âlî olarak kırâaten (âlî olarak elde ettiğim bu hadisi kıraat yöntemiyle) ‘Fâtıma bintü'l-Müneccâ→ Süleyman b. Hamza→ Muammed b. Abdilvâhid el-Medîni→ İsmâil b. Ali el-Hammâmî→ Ebû Müslim b. İsa→ el-Fadl b. Dükeyn→ Süfyân es-Sevrî→ Ebû Hâşim⁷¹ senediyle aktardım.” diyerek hadis metnini aynı şekilde zikretmiştir.”⁷²

Mürsî'nin meşgul olduğu ilmî saha hiç şüphesiz ki yukarıdakilerle sınırlı değildir. İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) ifadesine göre Mürsî kelâm ilmiyle de ciddi anlamda meşgul olmuş, Fahrüddîn er-Râzî'nin (ö. 606/1209) öğrencisi olan Şemsüddîn Abdülhamid b. İsa el-Husrevşâh'den (ö. 652/1254) çokça istifade etmiştir.⁷³

Mürsî'nin tasavvufî yönünün olduğu da anlaşılmaktadır. Bunu, özellikle Zehebî'nin Yâkut'tan aktardığı bir bilgiyle anlamaktayız. Yâkut'un kendi eserlerinde rastlamadığımız bu nakle göre o şöyle demektedir:

Şerefüddîn (Mürsî) bana İbn Dehhâk'ın ona şöyle anlattığını anlatmıştı: Kur'ân'ı ve Gazzâlî'den *İhyâ* gibi bazı eserleri hıfzettiğimde henüz bir delikanlıydım. Tilimsân'a gittim. Orada pejmürde, neredeyse bir zira' civarında boya sahip kısa bir adam gördüm. Ücreti karşılığı sepetiyle balık taşıyordu. Hiç kimse onun namaz kıldığını görmemişti. Bir gün ben onun namaz kıldığına rastlamıştım. O ise beni fark edince hemen namazı bozup abes davranışlarda bulunmaya başlamıştı. Derken bayram geldi ve ben onu bayram namazının kılınacağı alanda gördüm. Onu beraberimde alayım da yemek yedireyim diye düşündüm. Benden önce davranarak “Seni geçtim! Benimle gel.” dedi. Onunla birlikte kabristana kadar yürüdüm. Bana orada, bayramlarda yenilen sıcak bir yemek sundu. Hayrete düştüm ve onu yedim. Ardından bana, sanki daha önce benimle berabermişçesine geçmiş ahvâlimi anlattı. Daha sonra namaz kıldığım zaman ayağımın altında bir nurun belirdiğini görür gibi

⁷¹ Eserin tahkikinde bu isim “أبي هشام” diye kaydedilmiştir ki hatalı olduğu anlaşılmaktadır.

⁷² İbn Hacer el-Askalânî, *el-İmtâ' bi'l-erba'îne'l-mütebâyineti (bi-şarti)'s-semâ'*, thk. Ebû Abdillâh Muhammed Hasen (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 50-52.

⁷³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 17/351.

oldum. Bana, “Sen gururlusun, kendini bir şey mi sanıyorsun? Hayır! İlimleri tahsil edene kadar olmaz!” dedi. Ona, “Ben rivâyetler (kıraat imamlarının okuyuşlarına göre) üzere Kur’ân’ı ezberliyorum.” dedim. “Olmaz! Onun te’vîlini hakikatiyle beraber öğrenmen gerekir.” dedi. “Bana öğret.” deyince, “Sabahleyin benimle balıkçılar çarşısında buluş.” dedi. Sabah olunca, bir mekânda yalnız kaldık. Kur’ân’ı hayranlık uyandıran ve dehşete düşüren bir tarzda tefsir edip mânâlarını açıklamaya başladı. Hayretler içinde kaldım. Ona, “Söylediklerini yazmak isterim.” dedim. Bana, “Sence yaşım kaçtır?” dedi. “Yetmiş civarında” diye cevap verince, bana “Hayır yüz on yaşındayım. Kırk yıl ilim okudum ve sonra okumayı bıraktım. Allah’tan seni dinde fakih kılmasını iste!” dedi. O zamandan sonra denk geldiğim her şeyi/her ilmi ezberlemeye başladım. İşte bende gördüğünüz ne varsa hep onun bereketiyle dokunuşuyla ortaya çıkmıştır.⁷⁴

Yine Mürsî, üstadı olan İbn Dehhâk’ın kendisine, “Bugün arzın kutbu İbnü’l-Eşkar’dır (yahut “Eşkar’dır”). Eğer benden önce ölürse onun yerine ben kutub olacağım.” dediğini nakletmiştir.⁷⁵ Bu bilgiler onun tasavvuf kültürüne muhib ve âşina olduğunu teyit etmektedir. Nitekim zühd hayatının, fethedilişinden itibaren Endülüs’te maruf olan ve pratiğe geçirilip uygulanan bir hayat tarzı olduğu belirtilmiştir. Örneğin İbn Meserre (ö. 319/931) ve öğrencilerinin Kurtuba yakınındaki bir dağa çekilip orada zühdü esas alarak yaşadıkları bilinmektedir. Meriye’de (Almeria) İbnü’l-Ârif (ö. 536/1141), İşbiliye’de İbn Berrecân (ö. 536/1142), Şilb’de Ebu’l-Kâsım İbn Kâsî (ö. 546/1151) gibi zâtların çevresinde sûfî gruplar kümelenmiştir. Bölgede yetişen en meşhur sûfî ise şüphesiz ki İbnü’l-Arabî’dir (ö. 638/1240).⁷⁶

Mürsî’nin şairlik yönünün de olduğu bilinmektedir. Onun şiirle ilgili bir eserinden bahsedilmemekteyse de bazı kaynaklarda kendisine atfedilen beyitlerin olduğu görülmektedir. İbnü’n-Neccâr’ın kaydına göre Mürsî’nin bizzat okuduğu beş beyitlik bir şiiri şöyledir:

“مَنْ كَانَ يَرْغَبُ فِي النَّجَاةِ فَمَا لَهُ ... غَيْرَ اتِّبَاعِ الْمُصْطَفَىٰ فِيمَا أَنَىٰ / Kim kurtuluş isterse, onun Mustafâ’nın getirdiği dine ittiba etmekten başka çaresi yoktur.”

“ذَاكَ السَّبِيلُ الْمُسْتَقِيمُ وَغَيْرُهُ ... سُبُلَ الضَّلَالَةِ وَالْغَوَايَةِ وَالرَّدَىٰ / Zira bu yol dosdoğruyken onun dışındakiler dalâlet, sapkınlık ve helâket yollarıdır.”

⁷⁴ Zehebi, *Siyeru a’lâm*, 23/315-316.

⁷⁵ Zehebi, *Siyeru a’lâm*, 23/316.

⁷⁶ Bk. Özdemir, “Endülüs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/221.

“فَاتَّبِعْ كِتَابَ اللَّهِ وَالسُّنَنَ الَّتِي ... صَحَّتْ فَذَلِكَ إِذَا اتَّبَعْتَ هُوَ الْهُدَى / O hâlde Allah'ın kitabına ve sahih sünnete uy. İşte bu, eğer ona uyarsan hidâyetin ta kendisidir.”

“وَدَعِ السُّوَالَ بِلِمٍّ وَكَيْفَ فَإِنَّهُ ... بَابُ يَجْرُ ذَوِي الْبَصِيرَةِ لِلْعَمَى / Niçin ve Nasıl? diyerek soru sormayı bırak! Çünkü bu, basiret sahiplerini çekip körlüğe götüren kapıdır.”

“ed-Dîn ise Resûlün, onun ashâbının, tâbiûnun ve onların yolunu takip eden kimselerin söylediği şeydir.”⁷⁷

3. Mürsî'nin Öğrencileri

Görebildiğimiz kadarıyla Mürsî'ye hicâz, Mısır, Şam ve Irak bölgelerinde uzun yıllar hadis nakletmiş,⁷⁸ talebe yetiştirmiş ve icâzet vermiştir. Yaptığımız literatür taraması sonucu onun öğrencisi olduğunu tespit ettiğimiz isimlere bu bölümde yer verilecektir. Adı geçen zevâtın Mürsî'nin zamanına nispeten İslâm âleminin dört bir yanından olduğu belirtilmelidir. Öyle anlaşılıyor ki bu durumu mümkün kılan şey, ilim taliplerinin her beldeden ona gelmesiyle beraber onun da pek çok beldeyi dolaşması ve elde ettiği ilmi cömertçe dağıtmış olmasıdır.

Öncelikle en meşhur ve özellikle Zehebî başta olmak üzere diğer müelliflerin zikrettiği öğrencilerinden bahsetmek gerekirse; ilimde ona nisbeten mütekaddim olmasına rağmen el-Hâfız Abdullah İbnü'n-Neccâr (ö. 643/1245); Muhibbüddîn et-Taberî (ö. 694/1295), el-Hâfız Abdülmü'min b. Halef ed-Dimyâtî (ö. 705/1306), iki meşhur kâdı Takiyyüddîn el-Hanbelî ve Cemâlüddîn (yahut Kemâlüddîn) Muhammed b. Sûmer el-Mâlikî, el-Hatîb Şerefüddîn el-Fezârî, İmâdüddîn İbnü'l-Bâlisî, Muhammed b. Yusuf ez-Zehebî, Muhammed b. Yusuf b. el-Mühtâr, Bahâüddîn İbrâhim İbnü'l-Makdisî, eş-Şeref Abdullah İbnü's-Şeyh, eş-Şems Muhammed İbnü't-Tâc, Sa'düddîn Yahyâ b. Sa'd, Mahmûd b. el-Merâtibî, Muhammed b. Ni'me, Ali el-Kusayrî, Mahmûd el-A'ser gibi âlimler; Mekke, Dimeşk ve Mısır ehlinde pek çok ilim talibi Mürsî'den hadis almış ve rivâyet etmiştir.⁷⁹

Yine meşhur âlimlerden İzz (İzzüddîn) b. Abdüsselam (ö. 660/1262),⁸⁰ İbn Dakîkû'l-İd (ö. 702/1302)⁸¹ ve Celâlüddîn Ahmed b. Abdurrahman b.

⁷⁷ Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 6/547; Yûnînî, *Zeylu Mir'ât*, 1/77; Zehebî, *Tarîhu'l-İslâm*, 14/787; Makrîzî, *el-Mukaffe'l-kebîr*, 6/67.

⁷⁸ Makrîzî, *el-Mukaffe'l-kebîr*, 6/67.

⁷⁹ Bk. Zehebî, *Tarîhu'l-İslâm*, 14/786; a.mlf., *Siyeru a'lâm*, 23/313. Ayrıca bk. Süyûtî, *Buğyetü'l-vü'ât*, 1/146. Ayrıca bk. Abdülmü'min b. Halef ed-Dimyâtî, *er-Râbi' min Mu'cemi şuyûhi'd-Dimyâtî*, (b.y.: Mevkiu's-Şebeketi'l-İslâmiyye, 2004), 6-7; İbn Ferhûn İbrâhim b. Ali b. Muhammed Burhanuddin el-Ya'merî, *ed-Dîbâcu'l-müzheb fî mârifeti a'yâni ulemâi'l-mezheb*, thk. Mahmud el-Ahmedî Ebu'n-Nur (Kahire: Dâru't-Türâs, ts.), 2/320.

⁸⁰ Bk. Ebu'l-Feth Takiyyüddîn Muhammed İbn Dakîkî'l-İd, *el-İlmâm bi-ehâdîsi'l-ahkâm*, (Suriye: Dâru'n-Nevâdir, 2013), 15.

Muhammed el-Kindî ed-Düşnâ⁸² ise Mürsî'den Arapça tahsil etmiştir. Ebu'l-Kâsım b. Ebû Bekir İbn Zeytûn (ö. 691/1293) Mürsî'den hadis rivâyet edenlerden biridir.⁸³ Onunla aynı yıl vefat eden Ahmed b. Yûsuf b. Ya'kûb b. Ali el-Fihri el-Leblî de Mürsî'den ilim ve hadis almıştır.⁸⁴ Yahya b. Yûsuf b. Ebî Muhammed b. Ebi'l-Fütûh el-Makdisî⁸⁵ ve Kemâliye bint Ebî'z-Zikr Ahmed b. Abdilkadir b. Ebi'z-Zikr ed-Demrâvî el-İskenderânî⁸⁶ de Mürsî'den icâzet alan âlimlerdendir. Son zikredilen ismin bir âlime hanım olması dikkat çekicidir.

Mürsî'yi son derece iyi tanıdığı ve yakından takip ettiği anlaşılan Takiyyüddîn el-Fâsî, *Zeylû't-Takyîd* ve *el-'İkdû's-Semîn* adlı eserlerinde, hangi âlimin Mürsî'den hangi eseri okuduğu bilgisini de vererek, pek çok zâtın onun yanında yaptığı ilim tahsilinden bahsetmektedir. İbn Hacer el-Askalânî, İbn Câbir el-Vâdî Âşî, İbn Rüşeyd gibi bazı âlimlerin de benzeri birtakım detaylardan bahsettiği görülmektedir. Bunları bir tablo halinde aşağıda gelecek şekilde arz edebiliriz.

Öğrenci Adı	Mürsî'den Aldığı İcâzet
Ahmed b. Abdullah b. Muhammed Muhibbüddîn et-Taberî	<i>el-Muvattâ</i> (Yahya b. Yahya rivâyeti), <i>Sahîhu Müslim</i> , <i>Sahîhu İbn Hibbân</i> ⁸⁷
İbnü'l-Mısrî (Yahya b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdüsselam et-Temîmî es-Sefâkûsî)	<i>el-Muvattâ</i> (Yahya b. Yahya rivâyeti) ⁸⁸
İbnü'l-Müneyyir Ali b. Muhammed b. Mansûr el-Mâlikî (ö. 683/1284)	<i>el-Muvattâ</i> (Yahya b. Yahya rivâyeti) ⁸⁹
Ebû Bekr Kutbüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Kastallânî (ö. 686/1287)	<i>el-Muvattâ</i> ⁹⁰ , <i>Sahîhu Müslim</i> ⁹¹ , <i>Sahîhu İbn Hibbân</i> ⁹²
İbnü'l-Kastallânî (Ebu'l-Feth Şerefüddîn Ahmed b. Muhammed el-Kaysî) ⁹³	<i>Sahîhu İbn Hibbân</i> (Kısmen), <i>el-Cüz'</i> (İbn Nüceyd), <i>el-Erba'în</i> ve <i>el-Mîe</i> (Fürâvî) ⁹⁴

⁸¹ Muvaffakuddin b. Osman, *Mürşidü'z-züvvâr ilâ kubûri'l-ibrâr* (Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyyeti'l-Bünâniyye, 1415/1995), 2/24; Makrîzî, *el-Mukaffe'l-kebir*, 6/197.

⁸² Makrîzî, *el-Mukaffe'l-kebir*, 1/299.

⁸³ İbn Câbir el-Vâdî Âşî el-Endelüsî, *Bernâmecü'l-Vâdî Âşî*, thk. Muhammed Mahfûz (Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1980), 40.

⁸⁴ Muhammed Mahfûz, *Terâcimü'l-müellifine't-Tûnüsiyyîn* (Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 4/202.

⁸⁵ Fâsî, *Zeylû't-takyîd*, 2/310.

⁸⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Düreru'l-kâmine fî a'yâni'l-mie ve's-sâmine* (Haydarâbâd: Dâru'l-Meârifî'l-Osmaniyye, 1972), 4/314.

⁸⁷ Fâsî, *Zeylû't-Takyîd*, 1/75, 323; a.mlf., *el-'İkdû's-Semîn*, 3/38-39.

⁸⁸ Fâsî, *Zeylû't-Takyîd*, 2/306. Ayrıca bk. İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Düreru'l-kâmine*, 6/195.

⁸⁹ İbn Câbir el-Vâdî Âşî, *Bernâmecü'l-Vâdî Âşî*, 158.

⁹⁰ İbn Rüşeyd el-Fihri, *Mil'û'l-aybe*, 40; Fâsî, *Zeylû't-Takyîd*, 1/214; a.mlf., *el-'İkdû's-Semîn*, 2/353.

⁹¹ Fâsî, *Zeylû't-takyîd*, 1/59.

⁹² Fâsî, *el-'İkdû's-semîn*, 2/353.

⁹³ Bu zât Ebû Bekr Kutbüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Kastallânî'nin oğludur.

⁹⁴ Fâsî, *el-'İkdû's-semîn*, 3/81.

Ebu'l-Hüdâ Kemâlüddîn el-Hasen b. Muhammed b. Ahmed el-Kaysî el-Kastallânî ⁹⁵	<i>el-Erba'în</i> (Fürâvî) ⁹⁶
Cemâlüddîn el-Mâlikî	<i>el-Muvattâ</i> (Yahya b. Yahya rivâyeti), <i>Sahîhu Müslim</i> ve <i>eş-Şifâ</i> ⁹⁷
Nâsirüddîn Mansûr b. Ahmed el-Mişdâlî'dir	<i>Sîretü İbn İshâk</i> , ⁹⁸ <i>eş-Şifâ</i> ⁹⁹
Fahrüddîn Osman b. Muhammed b. Osman et-Tezzerî	<i>el-Cüz'</i> (İbn Nüceyd) ¹⁰⁰
Safiyüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İbrahim et-Taberî	<i>el-Cüz'</i> (İbn Nüceyd) ¹⁰¹ <i>Sahîhu İbn Hibbân</i>
Nürüddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ebî Bekir el-Vânî el-Halâtî es-Sûfî	<i>el-Cüz'</i> (İbn Nüceyd) ¹⁰² , <i>Sahîhu Müslim</i> ¹⁰³
Radiyyüddîn Ebû İshâk (Ebû Ahmed) İbrâhim b. Muhammed b. İbrâhim et-Taberî	<i>el-Cüz'</i> (İbn Nüceyd), <i>Sahîhu İbn Hibbân</i> , <i>'Avâlî</i> (Fürâvî) ¹⁰⁴
Şihâbüddin Ahmed b. Abdullah İbnü'l-İmâm el-Cezâirî	<i>Sahîhu Müslim</i> ¹⁰⁵
İmâdüddîn Ebu'l-Hasen (Ebu'l-Kâsım) Abdurrahman b. Muhammed b. Ali et-Taberî el-Mekkî	<i>Sahîhu Müslim</i> , <i>Sahîhu İbn Hibbân</i> ¹⁰⁶
Ebu'n-Nasr Abdurrahman b. Muhammed b. Ali et-Taberî ¹⁰⁷	<i>Sahîhu Müslim</i> , <i>Sahîhu İbn Hibbân</i>
Muvaffaküddîn Osman b. Mûsa b. Abdullah el-Erbilî el-Âmidî ¹⁰⁸	<i>Sahîhu Müslim</i> , <i>Sahîhu İbn Hibbân</i>
Ebu'l-Berekât Ömer b. Muhammed b. Ömer el-Tezzerî el-Kastallânî ¹⁰⁹	<i>Sahîhu Müslim</i> , <i>Sahîhu İbn Hibbân</i>
İbrâhim b. Muhammed b. İbrâhim Ebû Bekir b. Muhammed İbrâhim ¹¹⁰	<i>Sahîhu İbn Hibbân</i>

⁹⁵ Bu zât Ebû Bekr Kutbüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Kastallânî'nin oğludur.

⁹⁶ Fâsî, *el-'İkdü's-semîn*, 3/406.

⁹⁷ Fâsî, *Zeylû't-takyîd*, 1/128.

⁹⁸ Füllânî, *Katfu's-semer*, 146.

⁹⁹ Fâsî, *Zeylû't-takyîd*, 2/284. Ayrıca bk. İbn Câbir el-Vâdî Âşî, *Bernâme'cu'l-Vâdî Âşî*, 138-139; Süyûtî, *Buğyetü'l-vü'ât*, 2/301.

¹⁰⁰ Fâsî, *el-'İkdü's-semîn*, 5/179.

¹⁰¹ Fâsî, *Zeylû't-takyîd*, 1/375; a.mlf. *el-'İkdü's-semîn*, 3/82.

¹⁰² İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, s. 372; a. mlf. *el-Mecmau'l-müesses li'l-mu'cemi'l-müfehres*, thk. Yûsuf Abdurrahman Mar'aşlî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1992), 2/561.

¹⁰³ Fâsî, *Zeylû't-takyîd*, 2/204; İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 27.

¹⁰⁴ Fâsî, *el-'İkdü's-semîn*, 3/151-152; İbn Câbir el-Vâdî Âşî, *Bernâme'cu'l-Vâdî Âşî*, 80.

¹⁰⁵ Fâsî, *Zeylû't-takyîd*, 1/322.

¹⁰⁶ İbn Câbir el-Vâdî Âşî, *Bernâme'cu'l-Vâdî Âşî*, 144; Fâsî, *el-'İkdü's-semîn*, 5/54; Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Miknâsî, *Dürretü'l-hicâl fî (ğurreti) esmâ'ir-ricâl* (*Zeylû Vefeyâtî'l-a'yân*), thk. Muhammed el-Ahmedî Ebu'n-Nûr (Kâhire: Dâru't-Türâs/Tunus: el-Mektebetü'l-Atîka, 1971), 3/108.

¹⁰⁷ Fâsî, *Zeylû't-takyîd*, 2/98.

¹⁰⁸ Fâsî, *el-'İkdü's-semîn*, 5/183.

¹⁰⁹ Fâsî, *el-'İkdü's-semîn*, 5/371. (Fâsî, bu zâtın *Sahîhu Müslim*'in iki, üç ve dördüncü ciltlerini dinlediğini; ayrıca ilk cildini (cüz) de Mürsî'den dinlediği kanaatinde olduğunu belirtmiş ancak bu konuda bir bilgiye rastlamadığını kaydetmiştir.)

¹¹⁰ Fâsî, *Zeylû't-takyîd*, 1/436-437.

Takiyyüddîn Hatîbu Mekke Abdullah b. Ahmed b. Muhammed et-Taberî ¹¹¹	<i>Sahîhu İbn Hibbân</i>
Şerefüddîn Yahyâ b. Muhammed b. Ali et-Taberî (ilk iki cildi belki de tamamını) ¹¹²	<i>Sahîhu İbn Hibbân</i>
Şeyhu'l-Harem Muhammed b. Ebû Bekir Abdullah İbn Halîl eş-Şâfiî el-Askalânî ¹¹³	<i>Sahîhu İbn Hibbân</i>
Ebu'l-Feth Tâcüddîn Ali b. Yûsuf b. Ebî Bekr es-Secezi el-Mekkî (ilk üç cildi belki de tamamını) ¹¹⁴	<i>Sahîhu İbn Hibbân</i>
Bahâuddîn Ebû Muhammed İmrân b. Sâbit b. Hâlid el-Kuraşî el-Fihri ¹¹⁵	<i>Sahîhu İbn Hibbân</i>
Şeyhu'l-Harem Radiyyüddîn Mûsa b. Hasen b. Mûsa eş-Şeybânî et-Taberî (çeşitli ciltlerini belki de tamamını) ¹¹⁶	<i>Sahîhu İbn Hibbân</i>
Şerefüddîn Ebu'l-Fadl Yahyâ b. Muhammed Ali b. el-Hüseyn b. Ali et-Taberî (çeşitli ciltlerini belki de tamamını) ¹¹⁷	<i>Sahîhu İbn Hibbân</i>
Muhammed b. Yusuf Ebû Tâhir el-Erbilî ez-Zehebî	<i>Sünenü'l-Beyhakî [632 tarihinde], el-Medhal ilâ es-Süneni'l-Kebîr (el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen)¹¹⁸</i>
Ahmed b. İbrahim b. Sibâ' Şerefüddîn el-Fizârî	<i>Sünenü'l-Beyhakî (sekiz, dokuz ve onuncu ciltler)¹¹⁹</i>
Muhammed b. Ebi'l-Harem Şemsüddîn Ebû Abdillâh ed-Dekkâk ¹²⁰	<i>el-Medhal ilâ es-Süneni'l-Kebîr</i>
Ahmed b. Hibetullah b. Ahmed İbn Asâkir ed-Dimeşkî ¹²¹	<i>el-Medhal ilâ es-Süneni'l-Kebîr</i>
İbnü'l-Mühtâr Mecdüddîn Yûsuf b. Muhammed b. Abdullâh ed-Dimeşkî ¹²²	<i>el-Medhal ilâ es-Süneni'l-Kebîr</i>
Burhânuddîn Ebû İshâk İbrâhim b. Muhammed el-Makdisî ¹²³	<i>Kitabü'l-Edeb (Beyhakî)</i>
Eyyûb b. Ni'me el-Kehhâl ¹²⁴	<i>Kitabü'l-Edeb (Beyhakî)</i>
Zeynüddîn Eyyûb b. Ni'me b. Muhammed el-Makdisî en-Nablusî ¹²⁵	<i>Kitabü'l-Edeb (Beyhakî) [646 senesinde¹²⁶]</i>

¹¹¹ Fâsî, *Zeylü't-takyîd*, 2/25.

¹¹² Fâsî, *Zeylü't-takyîd*, 2/307.

¹¹³ Fâsî, *el-'İkdü's-semîn*, 2/207.

¹¹⁴ Fâsî, *el-'İkdü's-semîn*, 5/321.

¹¹⁵ Fâsî, *el-'İkdü's-semîn*, 5/409.

¹¹⁶ Fâsî, *el-'İkdü's-semîn*, 6/135.

¹¹⁷ Fâsî, *el-'İkdü's-semîn*, 6/230.

¹¹⁸ Fâsî, *Zeylü't-takyîd*, 1/285. Ayrıca bk. Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 23/313.

¹¹⁹ Fâsî, *Zeylü't-takyîd*, 1/290.

¹²⁰ Fâsî, *Zeylü't-takyîd*, 1/268.

¹²¹ Fâsî, *Zeylü't-takyîd*, 1/406.

¹²² Fâsî, *Zeylü't-takyîd*, 2/327-328.

¹²³ Fâsî, *Zeylü't-takyîd*, 1/445.

¹²⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mecmau'l-müesses*, 2/85.

¹²⁵ Fâsî, *Zeylü't-takyîd*, 1/483. Ayrıca bk. İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Düreru'l-kâmine*, 1/519.

Muhammed b. Yûsuf b. Muhammed İbnü'l-Mühtâr Nâsiruddîn ed-Dimeşkî	<i>Kitabü'l-Edeb (Beyhakî), el-İ'tikâd (Beyhakî)</i> ¹²⁷
Behâüddîn Ebû İshâk el-Kâtib İbrahim b. Abdurrahman b. Nûh el-Makdisî	<i>el-Cüz' (İbn Nüceyd), Kitâbu'l-Erba'în (el-Hasen b. Süfyan), Kitâbü'l-Edeb (Beyhakî)</i> ¹²⁸
Şeyhu'l-Harem Zahîruddîn Muhammed b. Abdullah b. Ebî'l-Fadl et-Tâî el-Bağdâdî	<i>Kitâbu'l-Erba'în (el-Hasen b. Süfyan), el-Cüz' (İbn Nüceyd)</i> ¹²⁹
Mecdüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Deylem b. Muhammed eş-Şeybî el-Hacebî	<i>el-Erba'în (Fürâvî)</i> ¹³⁰
Yahyâ b. Muhammed b. Sa'd	<i>el-Erba'în (Fürâvî)</i> ¹³¹ , <i>el-Fevâid (Abdân el-Ahvâzî)</i> ¹³²
Abdurrahman b. Şükr	<i>el-Fevâid (Hâkim el-Kebîr)</i> ¹³³
Muhammed İbn Ebî Bekr b. en-Nehhâs	<i>Kitâbü'l-Erba'în (Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî)</i> ¹³⁴
Yûnus b. Ebî İshâk el-Askalânî,	<i>Kitâbu Sibeveyhi (enbeena)</i> ¹³⁵

Eser ismi belirtilmeksizin Mürsî'den hadis dinlediğini kaydedilen diğer isimler ise tespit edebildiğimiz kadarıyla şunlardır:

Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ömer b. Abdülkerim el-Bâzbînî,¹³⁶ Şerefüddîn el-Kürkî,¹³⁷ Nûrüddîn Ebu'l-Hasen Ali b. es-Salâh Ömer el-Vâfî,¹³⁸ Zeynüddîn Ebu's-Sabr Eyyûb b. Ni'me b. Muhammed el-Makdisî,¹³⁹ Muhyiddîn b. Kemâlüddîn b. Dıyâuddîn el-Kanâî el-Kurtubî,¹⁴⁰ Emir Sencer Alemüddîn ed-Devâdârî,¹⁴¹ İbn Halîl el-Mekkî,¹⁴² Cemâlüddîn İbnü'l-Melcûm Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed el-Mekkî,¹⁴³ Cemâlüddîn İbn Haşîş Muhammed b. İsa b. Sâlim eş-Şüreyşî,¹⁴⁴ Ebû Hâmid İbn Hâdim

¹²⁶ Bu zâtin takriben 639'da dünyaya geldiği ve Mürsî'den semâ'ının 646'da olduğunu söylediği kaydedilmiştir. Bk. Miknâsî, *Dürretü'l-hicâl*, 1/216.

¹²⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Düreru'l-kâmine*, 6/70.

¹²⁸ Fâsî, *Zeylü't-takyîd*, 1/430.

¹²⁹ Fâsî, *el-'İkdü's-semîn*, 2/218.

¹³⁰ Fâsî, *el-'İkdü's-semîn*, 3/23.

¹³¹ İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mecmau'l-müesses*, 1/586.

¹³² İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 318.

¹³³ İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 262.

¹³⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 212.

¹³⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 409.

¹³⁶ İbn Rüşeyd el-Fihri, *Mil'ü'l-aybe*, 61.

¹³⁷ İbn Rüşeyd el-Fihri, *Mil'ü'l-aybe*, 348.

¹³⁸ İbn Câbir el-Vâdî Âşî, *Bernâmecu'l-Vâdî Âşî*, 73.

¹³⁹ İbn Câbir el-Vâdî Âşî, *Bernâmecu'l-Vâdî Âşî*, 74.

¹⁴⁰ Safedî, *el-Vâfî*, 7/221; Makrîzî, *el-Mukaffe'l-kebîr*, 1/431.

¹⁴¹ Safedî, *el-Vâfî*, 15/290-291.

¹⁴² Fâsî, *Zeylü't-takyîd*, 1/136.

¹⁴³ Fâsî, *el-'İkdü's-semîn*, 2/243.

¹⁴⁴ Fâsî, *el-'İkdü's-semîn*, 2/330.

Muhammed b. Muhammed b. Abdullah el-Kuraşî,¹⁴⁵ Şeyhu'l-Harameyn Afîfüddîn Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Ebi'l-Fadl Muhammed ez-Za'ferânî el-Bağdâdî,¹⁴⁶ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İkbâl el-Kazvînî,¹⁴⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullah et-Tâî el-Ceyyânî,¹⁴⁸ Kalender Muhammed b. Dâvud b. Haccâc el-Fârisî,¹⁴⁹ Kâdi'l-Kudat Ebû Abdillâh İbnü'ş-Şeyh ez-Zâhid Ebû'r-Rebî' Muhammed b. Süleyman b. Şûmer b. Kumarî ez-Zevâzî,¹⁵⁰ Ebû Abdillâh el-Müeddeb bi-Câmî'i Amr Muhammed b. Abdülmün'îm el-Kuraşî,¹⁵¹ el-Vezîr Tâcüddîn İbn Hinnâ Muhammed b. Muhammed b. Ali,¹⁵² Nâsıruddîn İbnü'l-Muhtâr el-Kâtib,¹⁵³ Muhammed b. Ni'me b. Süleyman b. Sâlim (Selfîm) es-Sâlihî el-Hicâr,¹⁵⁴ Takiyyüddîn Yûsuf b. Bedrân b. Bedr el-Makdisî eş-Şâmî,¹⁵⁵ Zeynüddîn Ali b. Mahlûf n. Nâhid en-Nûrî,¹⁵⁶ "Tûnusî" diye de bilinen Cemâlüddîn Muhammed b. Hasen b. Ali İbnü't-Tûnusî el-İskenderî,¹⁵⁷ "İbnü'l-Mısrî" diye maruf Ebû Zekerıyya Yahya b. Yûsuf İbn Ebî'l-Fütûh el-Makdisî,¹⁵⁸ Abdurrahman b. Ahmed b. Ömer b. Ebû Bekir b. Yeşkur Cemâlüddîn el-Makdisî ed-Dimeşki,¹⁵⁹ Şerefüddîn Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Yûsuf b. İshâk et-Taberî el-Mekkî,¹⁶⁰ Tâcüddîn Ali b. Muhammed b. Abdisselâm b. Ebi'l-Me'âli el-Kâzrûnî¹⁶¹ ve Sadeka b. Ali b. el-Hüseyn b. Abdülaziz b. Selâme el-Lahmî el-Mağribî ed-Dimeşki ondan hadis rivâyet etmiştir.¹⁶²

Hadis dinleme açısından Mürsî'nin son öğrencisi Eyyûb b. Ni'me el-Kehhâl, ondan icâzet alma açısından son öğrencisi ise Ahmed b. Ali el-Cezerî'dir. Takiyyüddîn el-Fâsî bu iki zâtın, kendi üstatlarının büyük üstatları olduğunu

¹⁴⁵ Fâsî, *el-'İkdü's-semîn*, 2/363.

¹⁴⁶ Fâsî, *el-'İkdü's-semîn*, 6/128.

¹⁴⁷ Fâsî, *el-'İkdü's-semîn*, 3/10.

¹⁴⁸ Şemsüddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ* (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1351/1933), 2/180.

¹⁴⁹ Makrîzî, *el-Mukaffe'l-kebîr*, 5/342.

¹⁵⁰ Makrîzî, *el-Mukaffe'l-kebîr*, 5/368.

¹⁵¹ Makrîzî, *el-Mukaffe'l-kebîr*, 6/78.

¹⁵² Makrîzî, *el-Mukaffe'l-kebîr*, 7/61.

¹⁵³ Makrîzî, *el-Mukaffe'l-kebîr*, 6/276.

¹⁵⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Düreru'l-kâmine*, 6/30.

¹⁵⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Düreru'l-kâmine*, 6/222.

¹⁵⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Ref'u'l-ısr an kudâti Mısr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1998), 280.

¹⁵⁷ Miknâsî, *Dürrütü'l-hicâl*, 2/22; Ebu'l-Meâlî Takiyyüddîn Muhammed b. Râfi' b. Hicris es-Sellâmî, *el-Vefeyât*, thk. Sâlih Mehdi Abbas – Beşşâr Avvâd Maruf (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1402), 1/156-157; İbn Câbir el-Vâdî Âşî, *Bernâmecu'l-Vâdî Âşî*, 135-136.

¹⁵⁸ Sellâmî, *el-Vefeyât*, 1/157; İbn Câbir el-Vâdî Âşî, *Bernâmecu'l-Vâdî Âşî*, 135-136.

¹⁵⁹ İbn Câbir el-Vâdî Âşî, *Bernâmecu'l-Vâdî Âşî*, 145.

¹⁶⁰ Fâsî, *el-'İkdü's-semîn*, 5/66.

¹⁶¹ Fâsî, *el-'İkdü's-semîn*, 5/297.

¹⁶² İbn Câbir el-Vâdî Âşî, *Bernâmecu'l-Vâdî Âşî*, 167.

belirtmiştir.¹⁶³ Zehebî, Mürsî'nin son öğrencisi olarak Eyyûb'a Yusuf el-Hutenî ismini de eklemiştir.¹⁶⁴ el-Hutenî, meşhur müfessir İbn Kesîr'in kendisinden icâzet aldığı üstatlardan biridir.¹⁶⁵

el-Elfiyye adlı eseriyle tanınan ve şöhretinin Sîbeveyhi'yi aştığı belirtilen¹⁶⁶ gramer, sözlük ve kıraat âlimi İbn Mâlik et-Tâî'nin (ö. 672/1274) de Mürsî'nin öğrencileri arasında olduğu görülmektedir.¹⁶⁷ Celâlüddîn Ahmed b. Abdurrahman b. Muhammed el-Kindî de ondan nahiv ilmini alan zâtlar arasındadır.¹⁶⁸ Ali b. Abdülkerim ed-Dimaşkî'nin ise Mürsî'den *Cüz'ü'l-Halevî* diye bilinen ve muhtevâsında Mansûr Muhammed b. Abdullah b. el-Mübârek el-Bendenî'nin anlatımıyla çeşitli haberler, hikâyeler ve şiirler bulunan eseri ders aldığı kaydedilmiştir.¹⁶⁹

4. Mürsî'nin Eserleri

Daha önce geçtiği üzere Mürsî'nin çok çeşitli ilimlerde önde gelen âlimlerden biri olduğu vurgulanmaktadır. Bunlar başta hadis olmak üzere kıraat, fıkıh, hilâf, usûleyn (usûlü'l-fıkıh ve usûlü'd-dîn), nahiv ve lügat gibi ilimlerdir. Mürsî bu ilimlerin hepsinde eser telif etmiştir.¹⁷⁰ Kaynaklarda onun eserleri hakkında tıpkı hayatı ve şahsiyeti hakkında olduğu gibi çok muhtasar bilgiler zikredilmiştir. Araştırma sahamız açısından ona ait en önemli eserin, telif ettiği olduğu belirtilen geniş çaplı tefsir olduğu; bunu hadis, akaid, fıkıh usûlü ve Arap diliyle ilgili diğer eserlerinin takip ettiği söylenebilir. Kaynaklarda mezkûr bazı bilgileri iki başlık altında sunmak mümkündür.

4.1. Mürsî'nin Telif Etmiş Olduğu Tefsir

Takiyyüddîn el-Fâsî'nin aktarımlarına göre Muhibbü't-Taberî *et-Ta'rif bi-Meşhati'l-Haremî's-Şerîf* adlı eserinde Mürsî'nin 20 ciltlik bir büyük tefsirinin, 10 ciltlik orta büyüklükte bir tefsirinin ve 3 ciltlik küçük bir tefsirinin olduğunu belirtmiştir.¹⁷¹ Zehebî'nin verdiği bilgide Mürsî'nin büyük bir tefsir telif ettiği

¹⁶³ Fâsî, *el-'İkdû's-semîn*, 2/225.

¹⁶⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 23/318; a.mlf., *Tarîhu'l-İslâm*, 14/787.

¹⁶⁵ Bk. Abdülkerim Özeydin, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1999), 20/132.

¹⁶⁶ Bk. Abdülbaki Turan, "İbn Mâlik et-Tâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/169.

¹⁶⁷ İbn Mâlik et-Tâî, *İcâzü't-ta'rif fi ilmi't-tasrif*, thk. Muhammed el-Mehdî Abdülhayy Ammar Sâlim (Medine: İmadetü'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Câmiati'l-İslâmiyye, 1422/2002), 19.

¹⁶⁸ Ebu'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzak ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs* (b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.), 35/13.

¹⁶⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mecmau'l-müesses*, 2/65.

¹⁷⁰ Fâsî, *el-'İkdû's-semîn*, 2/223.

¹⁷¹ Fâsî, *el-'İkdû's-semîn*, 2/223. Ayrıca bk. Süyûtî, *Buğyetü'l-vü'ât*, 1/145.

fakat bunu tamamlayamadığı söylenmektedir.¹⁷² İbn Hacer aynı eseri “Kitâbü Tefsîri’l-Kebîr” diye kaydetmiştir.¹⁷³ Kâtib Çelebi’nin *Tefsîru’l-Kur’ân* diyerek andığı eserle¹⁷⁴ ilgili Bağdatlı İsmail Paşa (ö. 1920) “Ona ait ciltler dolusu uzunlukta bir tefsir vardır.” demektedir.¹⁷⁵ Çağdaş âlimlerden olan Âdil Nuveyhîd bu eseri “رَبِّ الظَّمَانِ فِي تَفْسِيرِ الْقُرْآنِ : *Reyyû’z-Zam’ân fî Tefsîri’l-Kur’ân*” adıyla kaydetmiş, bu geniş eserle birlikte on cilt olan ikincisini “*et-Tefsîru’l-Evsat*”, üç cilt olan üçüncüsünü ise “*et-Tefsîru’s-Sağîr*” diye zikretmiştir.¹⁷⁶

Mürsî’nin *Reyyû’z-Zam’ân* adlı tefsirinin, tefsirlerin en güzellerinden olduğu söylenmiştir. Yâkut el-Hamevî bu tefsirde âyetler arası irtibat inceliklerinin zikredilmiş olduğuna dikkat çekmektedir.¹⁷⁷ Çağdaş müelliflerden Müsâid b. Süleyman b. Nâsır et-Tayyâr bu tefsiri münâsebâtü’l-Kur’ân ilmi ekseninde telif edilmiş eserlerden biri olarak takdim etmektedir.¹⁷⁸ Muhammed b. Rızk el-Mısırî’nin kaydına göreyse bu özelliği onu en dakîk tefsirler arasına taşımıştır.¹⁷⁹ İsmi zikredilen son iki müellifin bizâtihi tefsiri inceleyerek değil onu inceleme şansı bulan ilim adamlarının beyanlarını esas alarak bu kanaate vardıkları anlaşılmaktadır.

Tunus Milli Kütüphanesi’nde (Bibliothèque Nationale de Tunisie) *Reyyû’z-Zam’ân* adlı tefsire ait olduğu kaydedilen, muhtevâsında Sebe sûresinin başından Mürselât sûresinin 33. âyetine kadarki kısmın tefsiri bulunan, toplamda 383 varak ve 765 sayfadan müteşekkil bir yazma bulunmaktadır. Hurde ta’lik diyebileceğimiz yazı tipiyle imlâ edilmiş olan metin son derece okunaksızdır. Katalogda (A-MSS-87) kaydıyla yer verilen nüshaya dâir “رَبِّ (قطعاً منه، من سبأ إلى الإنسان) الضمآن في تفسير القرآن” şeklindeki bilgi notunda¹⁸⁰ iki adet hata bulunmaktadır. İlki tefsirin ismindedir ki “الظمان” kelimesi “الضمآن” olarak yazılmıştır. İkincisi muhtevâyâ dâirdir; zira görebildiğimiz kadarıyla yazma eser İnsan sûresine kadar değil yukarıda belirttiğimiz üzere Mürselât sûresinin 35. âyetinin tefsirine kadardır.¹⁸¹

¹⁷² Zehebî, *Tarîhu’l-İslâm*, 14/787; a.mlf., *Siyeru a’lâm*, 23/318; Fâsî, *el-’İkdü’s-semîn*, 2/225.

¹⁷³ İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu’cemü’l-müfehres*, 395.

¹⁷⁴ Kâtib Çelebi, *Süllemü’l-vusûl*, 3/162.

¹⁷⁵ İsmail Başa (Paşa) el-Bağdadî, *Hediyetü’l-arifin esmâü’l-müellifin ve âsâru’l-musannifin* (Beyrut: Müessesetü’t-Tarihî’l-Arabî – Dâru İhyâ’it-Türâs, ts.), 2/125-126.

¹⁷⁶ Âdil Nuveyhîd, *Mu’cemü’l-nüfessirîn*, 2/560.

¹⁷⁷ Yâkut el-Hamevî, *Mu’cemü’l-üdebâ*, 6/547.

¹⁷⁸ Müsâid b. Süleyman b. Nâsır et-Tayyâr, *Ulûmü’l-Kur’ân ve usûlü’t-tefsîr* (Suudi Arabistan: Dâru İbni’l-Cevzî, 1434/2013), 110-111.

¹⁷⁹ Muhammed b. Rızk el-Mısırî, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirîn*, 1/453.

¹⁸⁰ Bibliothèque Nationale de Tunisie (BNT), “Catalogue des Manuscrits” (Erişim 15 Nisan 2023).

¹⁸¹ Şerefüddîn İbn Ebi’l-Fadl el-Mürsî, *Reyyû’z-zam’ân fî tefsîri’l-Kur’ân* (Tunis: Bibliothèque Nationale de Tunisie, Koleksiyon adı yok, A-MSS-87), 382b.

Söz konusu yazmanın müellif ve eser ismine dâir tespitin nasıl yapıldığına dâir bir bilgi bulunmamaktadır. Her ne kadar müellif ve eser ismine dâir sonradan eklendiği anlaşılan bir bilgi etiketi varsa da görebildiğimiz kadarıyla bunlar metin esas alınarak tespit edilmemiştir. Bu arada katalogta eser adıyla ilgili yapılmış olan hata, yazma esere eklenen bilgi notundaki eksiklikten kaynaklanmaktadır. Ayrıca yazmanın ilk sayfasında hangi surenin tefsirinin hangi varaktan başladığına dâir yine el yazısıyla daha sonra eklenen fihris bilgisi bulunmaktadır. Bu bilgilerden yazmanın Sebe sûresinden Nâs sûresine yani mushafın sonuna kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu durumda Mürselât sûresi 35. âyete kadar olan kısımdan sonrasının zaman içinde zayı olduğu da anlaşılmaktadır.

Eğer mevzubahis yazmanın Mürsî'ye ait “رَبِّي الظَّمَانُ فِي تَفْسِيرِ الْقُرْآنِ” adlı eserin bir parçası olduğu kabul edilirse, kabaca bir kıyasla bu tefsirin kaynaklarda bahsedildiği gibi 20 cilt olması mümkün görünmemektedir. Zira içerikte mevcut sûreler Kur’ân’ın yaklaşık dörtte birine tekabül etmektedir. Bu da tamamı 20 cilt olan bir eserin takriben 5 cildi kadar bir hacme mukabil gelmelidir. Oysa mevcut eser sadece 383 varaktan ibarettir. Dolayısıyla ilk anda bunun, ona ait olduğu söylenen daha kısa tefsirlerden birinin parçası olma ihtimali akla gelmektedir. İkinci ihtimal ise bunun İbnü'n-Ni'me künyesiyle meşhur Ebu'l-Hasen Ali b. Abdullah b. Halef el-Ensârî'ye (ö. 567/1172) ait olan ve yine “رَبِّي الظَّمَانُ فِي تَفْسِيرِ الْقُرْآنِ” adıyla kaydedilen¹⁸² tefsirle karıştırılmış olmasıdır. Tabii ki söz konusu yazmanın muhtevâsında bu noktaları aydınlatacak bir bilginin olup olmadığı dikkatli ve detaylı bir tetkik ile anlaşılabilir. Bu arada muhaddislerin eser ve müellif isimlerindeki hassasiyetleri göz önüne alınırsa gerek İbnü'l-Ebbâr'ın (ö. 658/1260)¹⁸³ gerekse İbn Hacer'in (ö. 852/1449) tespitleri mühimdir. Özellikle İbn Hacer'in Mürsî'nin tefsirini yukarıda geçtiği üzere “Kitâbü Tefsîri'l-Kebîr” şeklinde kaydederken İbnü'n-Ni'me'nin tefsirini “Reyyü'z-Zam'ân” adıyla kaydetmesi¹⁸⁴ söz konusu ikinci ihtimali güçlendirir mâhiyettedir.

Öte yandan “المناقشات العلمية” adlı bir sosyal medya hesabında paylaşıldığı üzere; Meryem bint Davud b. Ahmed el-'Alvânî tarafından Mekke/Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nde hazırlanmakta olan “رَبِّي الظَّمَانُ فِي تَفْسِيرِ الْقُرْآنِ لِمُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي الْفَضْلِ السَّلْمِيِّ الْمَرْسِيِّ مِنْ أَوَّلِ سُورَةِ الْحَدِيدِ إِلَى الْآيَةِ ٣٥ مِنْ سُورَةِ الْمَرْسَلَاتِ - دراسة وتحقیقاً” adlı bir doktora tezinden bahsedilmektedir.¹⁸⁵ Bu tezde,

¹⁸² Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh İbnü'l-Ebbâr el-Kudâî, *et-Tekmile li-Kitâbi's-Şıla* (Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1995), 3/206-207; İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 395; Nüveyhid, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, 1/367-368.

¹⁸³ Bk. İbnü'l-Ebbâr el-Kudâî, *et-Tekmile*, 3/206-207

¹⁸⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 395.

¹⁸⁵ Bk. X/Twitter (المناقشات العلمية), 5 Kasım 2018).

bahsi geçen yazma eserin ortalarından sonuna kadarki kısmın tahkikinin yapılacağı anlaşılmaktadır. Araştırmamız esnasında elektronik posta yoluyla gerek adı geçen üniversiteden gerekse araştırmacıdan konuyla ilgili bilgi alma çabamız maalesef cevapsız kaldı. Bilvesile kurulan bir iletişimde ise adı geçen araştırmacı tarafından kendisine ait böyle bir tezin olmadığı bilgisi verildi.¹⁸⁶ Görebildiğimiz kadarıyla ilgili üniversitenin tez tarama sisteminde de hâlihazırda bu isimle bir tezin bitirildiğine dâir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu yazmanın hakikaten Mürsî'ye ait olup olmadığı, ilgili bir tezin yazılıp yazılmadığı, eğer yazıldıysa kabul edilip edilmediği, şâyet kabul edildiyse hangi sonuca ulaşıldığı gibi noktalar şimdilik meçhul kalmış oldu. Mevzubahis yazma eserle ilgili detaylı tetkikat, buna ayrılacak müstakil bir çalışmaya konu teşkil edilecek genişlikte olduğu için şimdilik bu kadarıyla yetinilecektir.

4.2. Mürsî'nin Diğer Eserleri

Şüphesiz ki Mürsî'nin tefsirinden sonra en önemli eserleri, onun hadisçiliği de nazara alındığı zaman bu sahada telif etmiş olduğu eserlerdir. Makrîzî'nin kaydına göre Mürsî, *el-Muvattâ'*ya bir ta'lik yazmıştır.¹⁸⁷ Kezâ Fâsî'nin aktarımına göre Mürsî'ye ait iki ciltte ihtisar edilmiş *Sahîhu Müslim* bulunmaktadır.¹⁸⁸ Fâsî'nin bu aktarımı kendisinden yaptığı Mekke kadısı, muhaddis ve Şâfiî fakihî Şeyhu'l-Hicâz Ebû Cafer (Ebu'l-Abbâs) Ahmed b. Abdullah b. Muhammed Muhibbüddîn et-Taberî; daha önce yer verilen tabloda belirtildiği gibi Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî rivâyetiyle *el-Muvattâ'*, *Sahîhu Müslim* ve *Sahîhu İbn Hibbân* gibi eserlerin rivâyet icâzetini Mürsî'den almış olan bir âlimdir.¹⁸⁹

Zehebî, Mürsî'nin usûlü'd-dîn ve usûlü'l-fıkıh hakkında eserler yazdığını; belâgat ve bed'î alanlarında kitap telif ettiğini ve *Divânü'l-Mütenebbî* üzerine (imlâ) açıklamalar yaptığını önemle belirtmektedir.¹⁹⁰ Fâsî, Zehebî'yi teyiden onun Arap diliyle ilgili *ed-Davâbitü'l-Küllîyye* ve özelde nahiv eksenli *Kitâbü'l-Kâfi* adlı son derece güzel ve önemli eserlerinin olduğunu, onun pek çok ilimle ilgili ta'likat türü hâşiye ve şerhlerinin de bulunduğunu belirtmiştir.¹⁹¹

Onun Arap diliyle ilgili çalışmalarına da tarih boyunca ayrı bir önem atfedildiği anlaşılmaktadır. Meşhur oryantalist Carl Brockelmann'ın Mürsî'yi İspanya

¹⁸⁶ Maryam al-'Alvânî (مریم العلواني), *el-İstifsâr/الإستفسار* (E-Posta: 1 Mayıs 2023, Alıcı Mohammad Shahid).

¹⁸⁷ Makrîzî, *el-Mukaffe'l-kebîr*, 6/67.

¹⁸⁸ Fâsî, *el-'İkdü's-Semîn*, 2/223. Ayrıca bk. Süyûtî, *Buğyetü'l-vü'ât*, 1/145.

¹⁸⁹ Bk. Fâsî, *Zeylü't-takyid*, 1/75, 323; a.mlf., *el-'İkdü's-semîn*, 3/38-39. Bu zât hakkında geniş bilgi için bk. Hatiboğlu, "Muhibbüddin et-Taberî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/38-39.

¹⁹⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 23/317.

¹⁹¹ Fâsî, *el-'İkdü's-semîn*, 2/223. Ayrıca bk. Süyûtî, *Buğyetü'l-vü'ât*, 1/145.

bölgesinde filoloji ilmine ait eser veren önemli müelliflerden biri olarak takdim ettiği görülmektedir.¹⁹² Yukarıda bahsi geçen *ed-Davâbitü'l-Küllîyye* adlı eser *ed-Davâbitü'n-Nahviyye* adıyla da kaydedilmiştir.¹⁹³ Bağdatlı İsmail Paşa (ö. 1920) Mürsî'ye ait *Şerhu'l-Kâfî* adlı eserin Ebû Ca'fer en-Nehhas'ın (ö. 338/950) *el-Kâfî*'sine yazılan bir şerh olduğu bilgisini verir. Bu da yine Mürsî'ye izâfe edilen *Kitâbü'l-Kâfî* ile aynı eser olmalıdır. Ayrıca *Kitabü'l-Usûl* ve *Kitabü'l-Bedî' ve'l-Beyân* da yine Mürsî'ye ait olduğu belirtilen eserlerdir.¹⁹⁴ Kâtib Çelebi *ed-Davâbitü'n-Nahviyye* ve *el-İmlâ ale'l-Mufassal* adlı eserleri Mürsî'nin en meşhur eserleri arasında saymış, ayrıca Zehebî'yi teyiden onun fıkıh usûlü ve belâgat alanlarında da önemli çalışmalarının bulunduğunu belirtmiştir.¹⁹⁵ *Usûlü'l-Fıkıh ve'd-Dîn*¹⁹⁶ adıyla kaydedilen eserin bunlardan biri olduğu anlaşılmaktadır.

Yâkut'un verdiği bilgiyle Kâtib Çelebî'nin değindiği *el-İmlâ ale'l-Mufassal* adlı eserin Zemahşerî'ye ait nahivle ilgili *el-Mufassal fi'n-Nahv* adlı eser üzerine yazılan bir ta'lik olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹⁷ Bu eserde, *el-Mufassal*'da bulunan yetmiş adet hatanın tenkidinin yapıldığı belirtilmiştir.¹⁹⁸ Diğerleri gibi varlığından bahsedilen bu eserin de günümüzde mevcut olmadığı yahut bilgimiz haricinde bir yazması varsa da tahkik edilmediği anlaşılmaktadır. Ebû Hayyân'ın Mürsî tarafından filolojik bir meselede Zemahşerî'ye yöneltilen itirazı “*وَقَدْ رَدَّ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي الْفَضْلِ فِي مُنْتَخِبِهِ عَلَى الرَّمَحْشَرِيِّ*”¹⁹⁹ cümlesiyle naklederken bahsetmiş olduğu diğer bir eser ise “Müntehab”dır. Onun bu lafızla kastettiği eserin *el-İmlâ ale'l-Mufassal* ile aynı eser olduğu akla gelmektedir. Nitekim Mürsî'nin *el-Mufassal*'daki her meseleyi değil itiraza medar görüp intihâb ettiği çeşitli hususları reddettiği; yani bir seçki reddiyesi sunduğu anlaşılmaktadır.

5. Mürsî'nin Tefsirine Yapılan Bazı Atıflar

Mürsî gibi Endülüslü olan büyük müfessir Ebû Hayyân (ö. 745/1345), görebildiğimiz kadarıyla *el-Bahru'l-Muhî't*'in 30'dan fazla yerinde²⁰⁰ ona atıf

¹⁹² Carl Brockelmann, *GAL: Geschichte Der Arabischen Litteratur* (Leiden: E.J:Brill, 1937), 1/546.

¹⁹³ Kâtib Çelebî, *Süllemü'l-vusûl*, 3/162. Ayrıca bk. Süyûtî, *Buğyetü'l-vü'ât*, 1/145.

¹⁹⁴ İsmail Başa el-Bağdadî, *Hediyetü'l-arifin*, 2/125-126.

¹⁹⁵ Kâtib Çelebî, *Süllemü'l-vusûl*, 3/162. Ayrıca bk. Süyûtî, *Buğyetü'l-vü'ât*, 1/145; Muhammed b. Rızk el-Misrî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/454.

¹⁹⁶ Muhammed b. Rızk el-Misrî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/454.

¹⁹⁷ Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 6/546.

¹⁹⁸ Ziriklî, *el-a'lam*, 6/233.

¹⁹⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhî't fi't-tefsîr*, thk. Sıdkı Muhammed Cemil (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1999), 1/424.

²⁰⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhî't*, 1/261, 358, 409, 424, 442, 599, 604-605, 662; 2/76, 180, 238, 241, 319, 453; 3/44, 184, 193, 257, 333, 494, 602, 697; 4/85, 373, 403-404, 429, 441, 488, 567, 578-579; 7/204.

yapmaktadır. Bunların bir kısmında sadece “رِيّ الظَّمَانِ” şeklinde eser ismi, bazılarında “أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي الْقَاضِي الْمَرْسِيِّ”، “شَرْفُ الدِّينِ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي الْقَاضِي الْمَرْسِيِّ”، “أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي الْقَاضِي الْمَرْسِيِّ”، “أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي الْقَاضِي الْمَرْسِيِّ” gibi farklı kullanımlarla müellif ismi, 4 yerde ise hem eser hem de müellif ismi zikredilmiştir. Söz konusu atıfların bir kısmı Mürsî'nin ilgili âyetler bağlamında itikadî, fikhî, filolojik yaklaşımlarını içermekte; ayrıca kimilerinde onun bir Kur'ân lafzı yahut ifadesi hakkındaki görüşüne yahut bir konudaki rivâyetler arasından yaptığı tercihe yer verilmektedir. Görebildiğimiz kadarıyla bunlar arasında bilimsel/ilmî tefsir kapsamında mütalaa edilecek bir açıklama bulunmamaktadır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla sâir klasik tefsirlerde Mürsî'den yapılmış alıntıya neredeyse hiç rastlanmamaktadır. Son dönem tefsirlerinde çok nadir yer verilen atıflarda ise kaynağın Ebû Hayyân olduğu anlaşılmaktadır.²⁰¹

Daha önce Mürsî'ye ait tefsirin bir bölümü olarak kayda geçen yazma eserden bahsetmiştik. Maalesef Ebû Hayyân'ın Mürsî'ye yaptığı atıfların hiçbiri mezkûr yazmanın ihtivâ ettiği sûrelerin tefsiri kapsamında değildir. Şâyet olsaydı bu yazma nüsha ile Ebû Hayyân'ın tefsirindeki atıfları mukayese etme imkânı doğmuş olurdu.

el-Bahru'l-Muhît'te yer alan atıflarından örnek verecek olursak; Mürsî'nin “قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنُ لَنَا مَا هِيَ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ عَوَانُ بَيْنَ ذَلِكَ فافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ”²⁰² âyetinin baş kısmıyla ilgili yorumu şöyledir: “Onlara (İsrailoğulları) durumun karışık/şüpheli gelmesinin sebebi şuydu: Sâlih'in (a.s.) devesini ve ondaki olağanüstülüğü bildikleri için onlara göre her sığırı 'âyet/mucize' olmaya uygun değildi. Bundan dolayı bir hayvanın mucize teşkil edebilmesi için ancak benzeri bir şekilde ortaya çıkması gerektiğini zannediyorlardı. Kurban edilmesi istenen sığırın mucize olduğu kendilerine haber verilince onun mâhiyetini ve keyfiyetini sormaya başladılar. Mucizeleri hakkıyla bilen ancak Yüce Allah olduğundan dolayı soruları Mûsa'nın (a.s.) cevaplaması için değil; onun kendileri adına Allah'a sorması için yönelttiler. Âyetteki 'بَقَرَةٌ' lafzının muktezası mutlak olduğundan tam tayin edebilmek için bu soruları sordular. Zira eğer mutlak bırakılan ifadeye göre amel edip herhangi bir sığırı kesseydiler, verilen emir kendilerince tam bir yakînle/kesinlikle yerine gelip sonuçlanmamış olacaktı.”²⁰³

²⁰¹ Örnek için bk. Şihabuddin Mahmud b. Abdillâh el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'î'l-Mesânî*, thk. Ali Abdülbari Atıyye (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 8/302.

²⁰² el-Bakara 2/68: “Mûsa'nın kavmi, 'Rabbine bizim için dua et de onun nasıl olduğunu (mâhiyetini) bize açıklasın.' dediler. Mûsa 'Rabbim diyor ki: O yaşlı da körpe de değil; ikisi arası bir sığırdır. Haydi, emrolduğunuz şeyi hemen yapın.' dedi.”

²⁰³ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 1/409.

edilegelmiştir. Süyûtî'nin Mürsî'ye ait tefsire izâfeten verdiği uzun uzadıya bilgileri bizzat müellifin eserinden mi yoksa ondan nakleden başka âlimlerin eserlerine dayanarak mı verdiği pek belli değildir. Şâyet Mürsî'nin yirmi ciltlik devâsâ tefsiri bütünüyle ellerinde olsa; gerek Süyûtî'nin gerekse ondan sonra gelen ulemânın onun tefsirine istinâden yüzlerce örnek vermeleri gerekirdi diye akla gelmektedir. Öte yandan yine yukarıda değinildiği üzere Ebû Hayyân'ın *el-Bahru'l-Muhî't*'inde Mürsî'ye yapılan otuzdan fazla atıf vardır ancak bunlar arasında görebildiğimiz kadarıyla bilimsel tefsir düşüncesini destekleyen bir örnek bulunmamaktadır.

Süyûtî farklı eserlerinde aynı ifadelerle, detaylıca ve önemle yer verdiği üzere Mürsî'nin Kur'ân'a bakış açısını aşağıda gelecek şekilde aktarmaktadır.

Mürsî'ye göre Kur'ân evvelînin ve âhirînin ilmini cem edip kendisinde toplamıştır. Böyle bir hakikî ilmi ancak onun Mütekellim'i olan Allah ihâta edebilir. Ardından Kur'ân'ın mübelliği olan Hz. Peygamber (s.a.s.) gelir ki o da Yüce Allah'ın kendi bilgisine mahsus bıraktığı kısım hariç olmak üzere onu ihata eder. Sonra başta dört halife olmak üzere İbn Mes'ûd, İbn Abbâs gibi sahâbenin önde gelen büyükleri bu ilmin varisidir. Nitekim İbn Abbâs, "Eğer devemin ipini kaybetsem, onu Yüce Allah'ın kitabında bulabilirim!" demiştir. Sahâbeden bu ilim sağlam bir şekilde tâbiûn âlimlerine tevârûs etmiştir. Sonrasında ise himmetler azalıp kısalmış, ilim taliplerine fütur gelmiş, eski azim ve kararlılık kalmamış, sahâbenin ve tâbiûnun hamledip taşıdığı Kur'ân ilmini bilme ve taşıma konusunda, daha sonraki nesillerde acz ve zafiyet baş göstermiştir. Nihâyet bütün hâlindeki bu ilim çeşitli nevilere ayrılmış; her bir taife onun ilim ve fenlerinden birini omuzlamıştır.²⁰⁹

Mürsî'ye göre bir zümre onun lügat kurallarına, diğeri kelimâtının yazım tarzına, bir başkası Kur'ân harflerinin mahreçlerine; harf, kelime, âyet, sûre, hizb, secde adetlerine ve bu gibi şeylerin talimine; kimileri de Kur'ân'da geçen müteşâbih kelimelere ve mütemâsil âyetlere özen göstermiştir; ancak bunlar yapılırken dikkatler âyetlerin mânâlarına çevrilmemiştir. Âyetlerin içeriklerini tedebbür etmeksizin onun kıraati ile ilgili çalışmaları yapanlara "*kurrâ* (kâriyer/kıraat âlimleri)" denilmiştir. Nahivciler mu'reb, mebni, isim, fiil, amel eden harfler gibi konulara ve bunlara taalluk eden bütün detaylara önem vermiş; kimileri âyetlerde bu açıdan müşkil gördükleri yerlerin, kimileri ise bütün Kur'ân'ın kelime kelime i'râbını yapmıştır. Müfessirler Kur'ân'ın elfâzına yoğunlaşmış; onların bir tek mânâyâ, iki ayrı mânâyâ ve ikiden çok mânâyâ delâlet eden kelimelerini tespit etmiş; bunlarla ilgili ayrıntılara girip, gereken

²⁰⁹ Süyûtî, *el-İtkân*, 4/30-31; a.mlf., *el-İklîl fi istinbât't-te'vîl*, thk. Seyfüddin Abdülkadir el-Kâtib (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1981), 13; a.mlf. *Mu'terekü'l-akrân fi i'câzi'l-Kur'ân* (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1988), 1/14-15.

yerlerde muhtemel anlamları belirttikten ve i'mâl-i fikr ettikten sonra kendi bakış açılarına göre açıklamalar yapmıştır. Usûlcüler daha çok âyetlerdeki aklî delillere, aslî ve nazarî şevahide eğilmiştir. Örneğin “لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ”²¹⁰ ve benzeri pek çok âyetten Allah'ın varlığına, vahdaniyetine, kıdemine, bekasına, kudretine, ilmine ve ona layık olmayan bütün sıfatlardan münezzehe olduğuna dâir deliller istinbat edilmiş; bu ilme “usûlü'd-dîn” denilmiştir. Usûlcülerin diğer bir kısmı ise âyetlerle yapılan hitabın anlamı üzerinde yoğunlaşarak hakikî ve mecazî ifadeleri tespit etmiş; ondan emir, nehiy, zâhir, idmar, tahsis, mücmel, muhkem, müteşabih ve neshten tâ istishab, istislah, istikra'ya kadar pek çok konuyu istinbat etmişlerdir ki bu ilme “usûlü'l-fıkıh” denilmektedir. Buna bağlı olarak doğru bir nazarla helal, haram ve sair ahkâmı tespit edip derinlemesine açıklama yapan ilim ise *fürû'* yahut *fıkıh* ilmi diye isimlendirilmiştir. *Tarih* ve *kısas* adıyla anılan ilimde dünyanın ve eşyanın başından itibaren Kur'ân kıssalarında yer alan geçmiş ümmetler incelenmekte, onlarla ilgili haberler nakledilmekte, hatta dünyanın ve varlığın ilk başına kadar gidilip oradan başlanmaktadır. Bunlar gibi *hikem*, *mevaiz*, *rüya tabiri*, *feraz*, *mevâkîf*, *me'ânî*, *beyân*, *bedi'* gibi ilimler Kur'ân'dan ahzedilmiştir. İşâret erbâbı ve hakikat ashâbı olan sûfiler de âyetlerden dakîk anlamlar çıkarmış; ayrıca fenâ, beka, huzur, havf, heybet, üns, vahşet, kabz, bast ve bunlara benzer kavramlar üretmiştir.²¹¹

Mürsî'ye göre bütün bunlar İslâm ümmetinin Kur'ân'dan ahzedtiği ilimlerdir; ancak Kur'ân tıp, cedel, hey'et, hendese, cebr-mukabele gibi ve çok eskilerden beri bilinen daha başka ilimleri de ihtiva etmektedir. Tıbbın odak noktası sıhhati korumak ve bedeni güçlendirmektir. Bu da birbirine zıt durumlar arasında dengeyi korumakla mümkündür ki “وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا”²¹² âyeti bu noktaları cem etmiştir. Sağlık düzeninin bozulmasından sonra tekrar yerine geleceği, hastalıktan sonra şifanın ortaya çıkacağı ise “شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ”²¹³ âyetinden anlaşılmaktadır. Beden tıbbının ötesinde (mânen) kalplerin tıbbı ve sadırların şifası da yine Kur'ân'da mevcuttur. Semâvat ve arzın melekûtundan, ulvî ve süflî âlemde yaratılıp yayılmış olan nice cisimden/varlıktan bahseden bütün âyetler hey'et (astronomi) ilmini ilgilendirmektedir. “انظُرُوا إِلَى ظِلٍّ ذِي ثَلَاثِ شُعَبٍ ۖ لَا ظَلِيلٍ وَلَا يُغْنِي مِنَ اللَّهَبِ”²¹⁴ âyetlerinde ise üçgenin (المثلث) gölgesinin olmadığına dâir bir hendese (geometri) kaidesi bulunmaktadır.²¹⁵

²¹⁰ el-Enbiya 21/22.

²¹¹ Süyûtî, *el-İtkân*, 4/31-33; a.mlf., *el-İklîl*, 14-15; a.mlf. *Mu'terekü'l-akrân*, 1/15-17.

²¹² el-Furkan 25/67.

²¹³ en-Nahl, 16/69.

²¹⁴ el-Mürselat 77/30-31.

²¹⁵ Süyûtî, *el-İklîl*, 16; a.mlf. *Mu'terekü'l-akrân*, 1/17; a.mlf. *el-İtkân*, 4/34.

Mürsî yine Kur'ân âyetlerinin cedel ilmîne dâir berâhîn, mukaddemat, netâic, muaraza gibi pek çok şeyi içermekte olduğunu; Hz. İbrâhîm'in (a.s.) Kur'ân'da yer verilen münazarasının ise bu konuda muazzam bir temel oluşturduğunu ifade etmektedir. Sûre başlarında yer alan hurûf-ı mukatta'anın (sayısal karşılıkları itibarıyla yapılacak işlemlere binâen) hem geçmiş ümmetlerin hem de İslâm ümmetinin dünyada geçireceği müddetten hatta dünyanın yaşından ve kıyamete değin ne kadar ömrü kaldığından bahsettiği söylenmiştir. Bu durum Mürsî'ye göre Kur'ân'ın cebr ve mukabele (matematik/denklem ve hesap) ilmîni de muhtevi olduğunu gösteren bir örnektir. “آتُونِي زُبَيْرَ الْحَدِيدِ”²¹⁶ ve “وَأَلْنَا لَهُ الْحَدِيدَ”²¹⁷ gibi âyetler demircilik; “أَنْ اصْطَعَ الْمُلْكَ”²¹⁸ gibi âyetler marangozluk ve yapım işleri; “تَقَصَّصْتُ عَزْلَهَا”²¹⁹ gibi âyetler iplikçilik; “كَمَثَلِ الْعَنكَبُوتِ”²²⁰ gibi âyetler örgü ve dokumacılık; “أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ”²²¹ gibi âyetler ise ziraat ve çiftçilik gibi ilim ve sanatları hâvîdir.²²²

Mürsî'ye göre Kur'ân'ın pek çok âyeti ticaret, alım-satım, ölçme ve tartma; “وَسْتَخْرُجُوا مِنْهُ حَلِيَّةً”²²⁴ ve “وَالشَّيَاطِينِ كُلِّ بَنَاءٍ وَعَوَاصٍ”²²³ gibi âyetler avcılık ve dalgıçlık; “وَأَتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَى مِنْ بَعْدِهِ مِنْ خَلْقِهِمْ عَجَلًا”²²⁵ kuyumculuk; “صَرَخَ مُمَرَّدٌ مِنْ”²²⁸ “فَأَوْقَدَ لِي يَا هَامَانَ عَلَى الطَّيْنِ”²²⁷ camcılık; “قَوَارِيرَ”²²⁶ ve “أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ”²²⁹ denizcilik-gemicilik; “عَلَّمَ”²³⁰ çömlükçilik; “بِأَلْقَامِ”²³¹ tahıl öğütme ve ekmeççilik; “يُعْجَلِ حَنِيذٍ”²³² mutfak işleri ve aşçılık; “وَتِيَابِكَ فَطَهَّرْ”²³³ yıkama ve çamaşırcılık; “إِلَّا مَا دَكَّيْتُمْ”²³⁴ kasaplık; “صَبَّغَةَ اللَّهِ”²³⁵ boyacılık ve süslemecilik; “وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ”²³⁷ ve “وَأَعِدُّوا لَهُمْ”²³⁶ taşçılık ve oymacılık;

²¹⁶ el-Kehf 18/96.

²¹⁷ es-Sebe 34/10.

²¹⁸ el-Mü'minûn 23/27.

²¹⁹ en-Nahl 16/92.

²²⁰ el-Ankebût 29/41.

²²¹ el-Vâkıa 56/63.

²²² Süyûtî, *el-İtkân*, 4/34-35; a.mlf., *el-İklîl*, 16-17; a.mlf. *Mu'terekü'l-akrân*, 1/17-18.

²²³ Sâd 38/37.

²²⁴ en-Nahl 16/14.

²²⁵ el-A'râf 7/148.

²²⁶ en-Neml 27/44.

²²⁷ en-Nûr 24/35.

²²⁸ el-Kasas 28/38.

²²⁹ el-Kehf 18/79.

²³⁰ el-Alak 96/4.

²³¹ Yûsuf 12/36.

²³² Hûd 11/69.

²³³ el-Müddessir 74/4.

²³⁴ el-Mâide 5/3.

²³⁵ el-Bakara 2/138.

²³⁶ eş-Şuarâ 26/149.

²³⁷ el-Enfâl 8/17.

مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ”²³⁸ gibi âyetler ise savaş sanatı, atıcılık, eğitim ve lojistik gibi iş ve ilimleri kapsamaktadır.²³⁹ Kur’ân’da pek çok âletin, yiyecek içecek ve diğer pek çok eşyanın adları; ayrıca kâinatta vukû bulan her şey mevcuttur ki bunu da “مَا فَزَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ”²⁴⁰ âyeti ortaya koymaktadır.²⁴¹

Burada bir parantez açmak gerekirse; Süyûtî’nin ilmî/bilimsel tefsir konusunda Mürsî’nin esas aldığını söylediği âyetlerden birkaçının tefsiri daha önce bahsedilen yazma eserde geçmektedir. Görebildiğimiz kadarıyla Mürsî’ye izâfe edilen Sebe-Mürselât sûrelerini içeren bu nüshada; Süyûtî’nin *el-İtkân*’da ve diğer eserlerde beyân ettiği çıkarımlara rastlanmamaktadır. Esasen bu da İbnü’n-Ni’me tefsirinden bir parça olma ihtimalini güçlendiren bir unsurdur. Örneğin Müddessîr 74/4. âyet tefsirinde Süyûtî’nin Mürsî’ye atfen bahsettiği yıkama ve çamaşırcılık ilmi/mesleğiyle ilgili bir açıklama bulunmamaktadır.²⁴² Kezâ Mürselât 77/30-31. âyetlerin tefsirinde herhangi bir geometri kaidesinden bahsedilmemektedir.²⁴³ Tabii ki yine daha önce değindiğimiz gibi Süyûtî’nin Mürsî’ye atfen verdiği bu tür bilgilerin doğrudan onun tefsirinden mi yoksa başka bir kaynaktan mı alındığına dâir netlik yoktur. Eğer bunlar Mürsî’nin tefsirinden alıntıysa, eserin mukaddimesinde sunulmuş olması da muhtemel görünmektedir. Nihâyet kanaatimizce bahsi geçen yazmanın Mürsî’ye aidiyetiyle ilgili tatmin edici bir tespitin yapılabildiğini söylemek zordur.

Tekrar asıl mevzuya dönecek olursak; Süyûtî, Mürsî’nin yukarıda kaydettiğimiz görüşlerini aktardıktan sonra onun konuyla ilgili yaklaşımını “biraz uzunca” özetlediğini söylemiş;²⁴⁴ *el-İklîl* adlı eserinde ise Mürsî’den yaptığı nakilden sonra kendi görüşünü de uzun uzun kaydetmiştir.²⁴⁵ Sonraki dönemde Kur’ân ilimleri ve tefsir yaklaşımları ile ilgili eserlerin çoğunda “التفسيرُ العلمي : *İlmî tefsir/Bilimsel tefsir*” başlığı altında Mürsî’nin adı muhakkak zikredilmiş ve yine onun hakkında Süyûtî’nin yaptığı nakle mücmel yahut mufassal bir şekilde yer

²³⁸ el-Enfâl 8/60.

²³⁹ Süyûtî, *el-İklîl*, 17-18; a.mlf. *Mu’terekü’l-akrân*, 1/18-19.

²⁴⁰ el-En’âm 6/38.

²⁴¹ Süyûtî, *el-İtkân*, 4/35-36; a.mlf., *el-İklîl*, 18; a.mlf. *Mu’terekü’l-akrân*, 1/19.

²⁴² Bk. Süyûtî, *el-İklîl*, 17-18; a.mlf. *Mu’terekü’l-akrân*, 1/18-19; Mürsî, *Reyyü’z-zam’ân* (Koleksiyon adı yok, A-MSS-87), 364b-365a.

²⁴³ Bk. Süyûtî, *el-İtkân*, 4/34; Mürsî, *Reyyü’z-zam’ân* (Koleksiyon adı yok, A-MSS-87), 382b.

²⁴⁴ Süyûtî, *el-İtkân*, 4/36; a.mlf. *Mu’terekü’l-akrân*, 1/19.

²⁴⁵ Süyûtî, *el-İklîl*, 18-20.

verilmiştir.²⁴⁶ Dolayısıyla Mürsî'nin bilimsel tefsir ekolüyle ilgili irtibatının Süyûtî sayesinde bilindiği ve literatüre girdiği rahatlıkla söylenebilir.²⁴⁷

SONUÇ

569 yahut 570'te Endülüs/Mürsiye'de doğan İbn Ebi'l-Fadl el-Mürsî çocukluk dönemini kendi memleketinde geçirmiş, ilim serüvenine çocuk yaşta Endülüs'te başlamıştır. Muhtemelen ilk ergenlik dönemine girmesinin ardından mânevî ilim yolculuğu dünyevî seferlerle beraber devam etmiştir. Mürsî'nin Endülüs'ten ilk ayrılışında Mürsiye'nin güneyine, yani bugünkü adıyla Fas bölgesine geçtiği muhakkaktır; zira Endülüs'ü Afrika ile bağlayan bölge Fas'tır. Onun Sebte'de hadis tahsil ettiği menkuldür ki bu kent Fas'ın kuzeyinde Cebelitarık boğazının Akdeniz'e açılan bölümündedir. Mağrib bölgesi Fas'la birlikte bugünkü Cezayir, Tunus, Libya ve Mısır'ı kapsamaktadır. Mürsî *el-Muvattâ* icâzetini Mağrib'de 590 tarihinde aldığına göre bu tarihten yani yirmi yaşından önce, tahminen 585-590 arası bir tarihte bu bölgeye inmiş olabilir. Kezâ yirmi yaşında en önemli hadis eserlerinden birinin icâzetini aldığına göre bu yaştan önce ciddî bir ilmî tedrisattan geçtiği anlaşılmaktadır. Söz konusu tedrisatın Mağrib'de tamamlanmış olması güçlü bir olasılıktır. Mürsî'nin 15 yılı aşkın bir süre Mağrib'in batısında ve ortasında ileri derece ilim tahsiline devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu süre zarfında bir ara tekrar Endülüs/Mâleka'ya döndüğünden bahsedilen Mürsî, özellikle tasavvuf ve tefsir müktesebâtını burada çok önem verdiği zâtlar vasıtasıyla edinmiştir. Âlet ilimlerinden sonra vâsıl olunan en 'âli ilimlerin bu ilimler olduğu düşünülürse; Mağrib bölgesinde çeşitli ilimlere nüfûz eden Mürsî'nin yine doğduğu topraklar olan Endülüs'te zirveye ulaştığını söylemek yanlış olmayacaktır. Kadîm ulemânın pek çoğunda rastlandığı üzere, Mürsî'nin de yirmili yaşlarda üstat olduğu anlaşılmaktadır. Kanaatimizce buraya kadar olan kısım onun hayatının ilk dönemi sayılabilir.

Mürsî'nin hayatının ikinci dönemi ise 603 tarihinde, 33-34 yaşlarında iken Mağrib'in en doğu tarafı olan Mısır'a geçmesiyle başlamıştır. O artık genel anlamda İslâmî ilimlere vâkîf bir âlimdir. Bundan sonrası özellikle hadis üstatlarından icâzetler almak, ilmî müzâkerelerde bulunmak, ilim ehlinen istifâde etmek ve ders verip öğrenci yetiştirmekle geçecektir. Mısır'dan Arap Yarımadası'na geçip hac farızasını edâ ettiği anlaşılan Mürsî, hayatının geri

²⁴⁶ Örnek olarak bk. Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 2/352-355; Muhammed b. Rızk el-Misrî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 1/453-454.

²⁴⁷ Bu arada bilimsel tefsirle ilgili yukarıda yer verilen tespitlerin abartı içerdiğini söyleyen bazı araştırmacıların olduğunu da belirtmek gerekir. Örneğin çağdaş müelliflerden Fadl Hasan Abbâs, Süyûtî'nin ilgili nakillerini ilmî tefsiri benimseyenlerin mugalata ve mübalağaları kabilinden saymaktadır. Bk. Fadl Hasan Abbâs, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn esâsiyyetuhû ve ittîcâhâtuhû ve menâhicuhû fî asrî'l-hadis* (Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 2016), 1/581.

kalan kısmı boyunca müteaddit defalar hac yapmış ve Hicâz bölgesinde ilmî faaliyetler münasebetiyle uzun yıllar bulunmuştur. 604 yılının safer ayında İskenderiye'ye, aynı yılın receb ayında Mekke'ye geçen Mürsî'nin 605 senesinde şimdiki Suriye ve Irak bölgesine ilim talebiyle geldiği; pek çok üstattan hadis dinlediği, fıkıh ve usûl okuduğu kaydedilmiştir. Bahsi geçen fıkıh ve usûl ilmi, doğup büyüdüğü bölge itibarıyla Mâlikî olan Mürsî'nin Şâfiî fıkıh ve usulüne dâir derin tetkikâtına işâret etmektedir. Hayat safahatı boyunca parçalar halinde; fakat hepsinin toplamına bakılırsa uzun yıllarını geçirdiği bu bölgede Şâfiî mezhebini tercih ettiği anlaşılmaktadır. Onun Şâfiî fukahâsından sayılma sebebi de bu olmalıdır. Bağdat'ta 2 yıl civarı aklî ilimlerle meşgul olan, Vâsıt'ta (bugünkü Irak) üstatlardan hadis dinleyen Mürsî 607'de buradan Hemedan, Nişabur, Horasan, İsfahan, Şâhican, Herat ve Merv gibi merkezlere gidip oralardaki meşhur üstatlardan ilim ve hadis almıştır. Mürsî'nin bir müddet sonra çeşitli icâzetler almış olarak tekrar Şam bölgesine döndüğü, ardından hac yapıp tekrar Bağdat'a gelerek Nizâmiye Medresesi'ne yerleştiği anlaşılmaktadır. En uzak diyarlara yaptığı bu seyahatin ne kadar zaman aldığı belli değildir; ancak dönemin seyahat şartları ve gittiği bölgelerde ilim tahsili için geçirdiği süreler göz önüne alındığında bu dönemin uzun yıllar; belki 8-10 yıl yahut daha fazla zaman almış olması muhtemel görünmektedir. Onun bu bölgelerde bir yandan hadis tahsil ederken diğer yandan yine hadis tedrisi yaptığı da anlaşılmaktadır.

Mürsî'nin hayatının geri kalan kısmı daha ziyade Bağdat, Musul, Dimeşk, Halep, Mekke gibi merkezlerde ve çevre beldelerde; yanı sıra zaman zaman Mısır'da sürekli bir tedris faaliyetiyle geçmiştir. Kanaatimizce kitaplarının Dimeşk'te emanette durması; onun burayı kendisine bir nevi merkez edinmiş olmasıyla açıklanabilir. Buradan hem güneye (Mekke-Medîne), hem doğuya (özellikle Bağdat), hem de batıya (özellikle Mısır) seyahat ve ilmî faaliyetlerini sürdürmüştür. Yâkut el-Hamevî'nin Mürsî ile birlikte hicrî 624 tarihinde Mısır'a yaptığı seyahat, onun ömrü boyunca yaptığı seyahatler silsilesinin bir örneğidir. Nihâyet Mürsî yine bir seyahat esnasında; 655 tarihinde Mısır'dan Şam'a doğru müteveccihken yolda vefat etmiştir.

Mürsî'nin başta hadis olmak üzere tefsir, fıkıh, usûlü'l-fıkıh, usûlü'd-dîn, kıraat, belâgat, nahiv, Arap Edebiyatı ve şiir gibi alanlarda son derece ileri seviyede bir bilgin olduğu anlaşılmaktadır. Mürsî'den pek çok lügat, hadis, usûl ve tefsir eserinde otorite olarak bahsedildiği ve serdettiği bazı görüşlerin, yaptığı bazı rivâyetlerin örnek ve delil olarak zikredildiği görülmektedir. Başta tefsiri olmak üzere onun özgün eserlerinin; yanı sıra ihtisar, şerh, talik türü eserlerinin olduğu görülmektedir. Kendi zamanının neredeyse bütün İslâm coğrafyasını dolaşarak pek çok üstattan ilim almış ve hadis tahsil etmiş; yine hayatı boyunca ayak bastığı her yerde onun ilminden istifâde edilmiştir. Nitekim pek

çok meşhur öğrencisi arasında o günkü İslâm coğrafyasının her yanından isimler bulunmaktadır. Mürsî'nin üstâde hanımlardan ders aldığı gibi yine âlime hanımlara icâzet verdiği de anlaşılmaktadır ki bu da görebildiğimiz kadarıyla ulemâ biyografilerinde nadir rastlanan ilgi çekici diğer bir özelliktir. Özetle o, bütün hayatı boyunca hem öğrenmeye hem de öğretmeye devam etmiştir.

Kaynaklarda zikredildiği kadarıyla hadis literatürü çerçevesinde; Mürsî hem Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî hem de Ebû Mus'ab rivâyetleri üzere İmam Mâlik'in *el-Muvattâ'*ını, İmam Müslim'in *Sahîh*'ini, Abdân el-Ahvâzî'nin *el-Fevâid*'ini, İbn Nüceyd'in *el-Cüz'ünü*, Hâkim el-Kebîr'in *el-Fevâid*'ini, Hattâbî'nin *Garibu'l-Hadis*'ini, Beyhakî'nin *Sünen*'ini, Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ'sını* büyük üstatlardan dinleyerek tahsil etmiştir. Onun icâzetini aldığı eserler şüphesiz ki sadece bunlar değildir. Mürsî'nin öğrencilerinden menkul malumata bakıldığında yukarıdakilere ek olarak İbn İshâk'ın *Sîre'si*; el-Hasen b. Süfyan'ın *Kitâbu'l-Erba'ın*'i; Hâkim el-Kebîr'in *el-Fevâid*'i; İbn Hibbân'ın *Sahîh*'i; Beyhakî'nin *el-Medhal ilâ es-Süneni'l-Kebîr'i*, *Kitabü'l-Edeb*'i ve *el-İ'tikâd*'i; Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî'nin *Kitâbü'l-Erba'ın*'i; Fürâvî'nin *'Avâil*'si ve *el-Mîe*'sinin de ondan sema' edildiği kaydedilmiştir. Bunların yanı sıra Arap gramerine dâir en eski eserlerden olan *Kitâbu Sîbeveyhi*'yi ve muhtevâsında çeşitli haberler, hikâyeler ve şiirler olan *Cüz'ü'l-Halevî*'yi de Mürsî'den dinlediğini aktaranlar bulunmaktadır.

Mürsî'nin tefsirinden yapılan atıflara klasik dönem müfessirleri içinde sadece Ebû Hayyân'ın *el-Bahru'l-Muhî't*inde rastlanması hakikaten ilginç bir durumdur. Ebû Hayyân bu tefsire ulaşabiliyorsa diğer müfessirlerin de böyle bir imkânı yakalamış olduğu var sayılabilir. Bununla birlikte Mürsî'nin müfessirlikten ziyade muhaddislik ve diltcilik yönlerinin ön planda olmasının, onun tefsirini gölgede bırakmış olabileceği akla gelmektedir. Ek olarak Ebû Hayyân'ın, kendisi gibi Endülüslü olan bu zâta karşı özel bir ilgi ve hayranlığının bulunduğu da düşünülebilir. Neticede bu zâtın son derece kıymetli olduğu anlaşılan tefsirinin ilim ehli arasında çok fazla intişâr etmediğini ve meşhur olmadığını söylemenin mümkün olduğu anlaşılmaktadır.

Süyûtî'nin verdiği bilgilere göre Mürsî de pek çok İslâm âlimi gibi Kur'ân'ın bitmez tükenmez bir ilmî kaynak olduğu kanaatindedir. Ona göre Kur'ân'da hiçbir şey eksik bırakılmamıştır. Hatta beşeriyet açısından önem arz eden; gerek olmuş olan ve gerekse kıyamete kadar olacak olan önemli bütün hadiseler yine bu ilâhî kitabın muhtevâsında mevcuttur. Tabii ki Mürsî'nin bunu âyetlerin zâhirini esas alarak düşünmediği ortadadır. Bu durumda onun zâhirî anlamın dışında, derin tetkikat ve tefekkürle fahmedilecek bir Kur'ân ilminin varlığını kabul ettiği muhakkaktır. Bu kabulde onun kuvvetle muhtemel tasavvufî yönünün büyük payı bulunmaktadır.

Netice itibarıyla Mürsî'nin gerek tefsiri gerekse diğer eserlerinin içeriği hakkında maalesef yeterli malumata sahip değiliz. Onun bilimsel tefsirin öncülerinden olduğu bilgisi Süyûtî'den tevârüs etmekte; Ebû Hayyân'ın ondan naklettiği otuzdan fazla yorumda ise bilimsel tefsir alanına giren bir unsura rastlanmamaktadır. *el-İtkân*'da verilen bilgilere nazaran Mürsî'nin her türlü ilmin nüvelerinin ve işâretlerinin Kur'ân'da mevcut olduğu kanaatinde olduğu kesindir. Yani ona göre Kur'ân beşerin bilgisi dâhilindeki çeşitli ilimlere muhakkak surette işâret etmiştir. Onun, kendi zamanının ilmî seviyesine uygun şekilde birtakım yorumlar yaptığı da anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Mürsî'nin âyetlerle ilgili detaylı ilmî açıklamalarının olup olmadığına; eğer varsa nasıl açıklamalar olduğuna dâir veri bulunmamaktadır. Bu çerçevede Mürsî'nin hem genel anlamda müfessirliği hem de özel anlamda bilimsel tefsir yönelimi ile ilgili tatmin edici bilgilere sahip olmadığımızı belirtmek gerekir. Bu makalede arz etmeye çalıştığımız mevcut veriler ışığında ortaya çıkan en önemli hususlardan biri de bir seyyah-bilgin olduğu anlaşılan Mürsî'nin müfessirlik, fakihlik, kelamcılık ve dilticilik yönlerinden ziyade muhaddislik yönünün ağır bastığıdır.

KAYNAKÇA

- Alâî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî el-. *İşâretü'l-fevâidü'l-mecmûati fî'l-işâreti ilâ ferâidü'l-mesmûa*. thk. Merzuk b. Heyyas. 2 cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2004.
- Âlûsî, Şihabuddin Mahmud b. Abdillâh el-Hüseynî el-. *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-seb'î'l-mesânî*. thk. Ali Abdülbarî Atıyye. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- 'Alvânî, Maryam al- (مریم العلواني). *el-İstifsâr/الإستفسار*. E-Posta: 1 Mayıs 2023, Alıcı Mohammad Shahid.
- Ateş, Abdurrahman. "Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 2/1 (Şubat 2002). 117-141. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/52647>
- Benli, Mehmet Sami. "el-Mufassal". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/366-367. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- BNT, Bibliothèque Nationale de Tunisie. "Catalogue des Manuscrits". (Erişim 15 Nisan 2023). <https://www.bibliotheque.nat.tn/CATG/doc/SYRACUSE/1855552/>-ري-الضمان-في-تفسير-القران-قطعة-منه-من-سبا-الى-الانسان
- Bilge, Mustafa L. "Arîş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/378-379. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Brockelmann, Carl. *GAL: Geschichte Der Arabischen Litteratur*. 3 Cilt. Leiden: E.J: Brill, 1937.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsîr Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2010.
- Dâvudî, Şemsüddîn Muhammed Ali ed-. *Tabakâtu'l-müfesssîrîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

- Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2006.
- Dimyâtî, Abdülmümin b. Halef ed-. *er-Râbi' min Mu'cemi şuyûhi'd-Dimyâtî*. b.y.: Mevkiu'ş-Şebeketi'l-İslâmiyye, 2004.
- Doğan, Mehmet Zeki. *Bilimsel Tefsir Açısından Kur'ân'ın İcâzı*. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Ebû Hayyân, Muhammed Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân Esîrüddin el-Endelüsî. *el-Bahru'l-muhîd fi't-tefsîr*. thk. Sıdkı Muhammed Cemil. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1999.
- Fadl Hasan Abbâs. *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn esâsiyyetuhû ve itticâhâtuhû ve menâhicuhû fi asri'l-hadis*. 3 Cilt. Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 2016.
- Fâsî, Takiyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ali Ebû Tayyib el-Mekkî el-Hasanî el-. *el-İkdü's-semîn fi tarîhi'l-Beledi'l-Emîn*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- Fâsî, Takiyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ali Ebû Tayyib el-Mekkî el-Hasanî el-. *Zeylû't-takyîd fi rûvâti's-süneni ve'l-esânîd*. thk. Kemal Yusuf el-Hût. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- Füllânî, Sâlih b. Muhammed b. Nûh b. Abdillâh b. Ömer el-Ömerî el-. *Katfu's-semer fi ref'i esânîdi'l-musannefâti fi'l-fünûni ve'l-eser*. thk. Amir Hasen Sabrî. Mekke: Dâru'ş-şurûk, 1984.
- Gezer, Süleyman. *Kur'ân'ın Bilimsel Yorum.*, Ankara: Ankara Okulu, 2009.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Muhibbüddîn et-Taberî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/38-39. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Rihle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/106-108. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Hüseynî, Ahmed b. Muhammed b. Abdurrahman el-. *Sılatü't-tekmile li-vefeyâti'n-nakale*. thk. Beşşâr Avvâd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1428/2007.
- İbnü'l-Ebbâr, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Kudâî. *et-Tekmile li-kitâbi's-Sıla*. thk. Abdüsselam el-Herrâs. 4 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1995.
- İbn Câbir el-Vâdî Âşî el-Endelüsî. *Bernâmecu'l-Vâdî Âşî*. thk. Muhammed Mahfûz. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1980.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*. 3 Cilt. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1351/1933.
- İbn Dakîk'l-İd, Ebu'l-Feth Takiyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Kuşeyrî. *el-İlmâm bi-ehâdisi'l-ahkâm*. Suriye: Dâru'n-Nevâdir, 1434/2013.
- İbn Ferhûn, İbrâhim b. Ali b. Muhammed Burhanuddin el-Ya'merî. *ed-Dîbâcu'l-müzheb fi mârifeti a'yâni ulemâi'l-mezheb*. thk. Mahmud el-Ahmedî Ebu'n-Nur. 2 Cilt. Kahire: Dâru't-Türâs, ts.
- İbn Hacer el-Askalânî. *el-İmtâ' bi'l-erba'îne'l-mütebâyineti (bi-şarti's-semâ'*. thk. Ebû Abdillâh Muhammed Hasen. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.

- İbn Hacer el-Askalânî. *ed-Düreru'l-kâmine fî a'yâni'l-mie ve's-sâmine*. Haydarâbâd: Dâru'l-Meârifî'l-Osmaniyye, 1972.
- İbn Hacer el-Askalânî. *el-Mecmau'l-müesses li'l-mu'cemi'l-müfehres*. thk. Yûsuf Abdurrahman Mar'aşîf. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1992.
- İbn Hacer el-Askalânî. *el-Mu'cemü'l-müfehres ev tecrîdü esânîdi'l-kütübi'l-meşhûreti ve'l-eczâi'l-mensûre*. thk. Muhammed Şekûr el-Meydânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.
- İbn Hacer el-Askalânî. *Ref'u'l-ısr an kudâti Mısr*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1998.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer ed-Dımaşkî. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 2003.
- İbn Mâlik et-Tâî. *İcâzü't-ta'rîf fî ilmi't-tasrîf*. thk. Muhammed el-Mehdî Abdülhayy Ammar Sâlim. Medine: İmadetü'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Câmiati'l-İslâmiyye, 1422/2002.
- İbn Rüşeyd el-Fihri, Muhibbüddîn Muhammed b. Ömer. *Mil'ü'l-aybe bimâ cümia bi-tûli'l-ğaybe fî'l-vicheti'l-vecîheti ile'l-Harameyni Mekkete ve Taybe*. thk. Muhammed el-Habîb İbnü'l-Hüce. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.
- İsmail Başa (Paşa) el-Bağdadî. *Hediyyetü'l-arifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü't-Tarihî'l-Arabî – Dâru İhyâ't-Türâs, ts.
- Kandemir, M. Yaşar. "İbn Hacer el-Askalânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/ 514-531. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kâtib Çelebî, Mustafa b. Abdillâh Hacı Halîfe. *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*. thk. Mahmud Abdülkadir el-Arnâvût. 6 Cilt. İstanbul: IRCICA, 2010.
- Kırca, Celal. *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'ân'a Yönelişler*. İstanbul: Tuğra Neşriyat, ts.
- Kırca, Celal. *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern İlimler*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1981.
- Mahfûz, Muhammed. *Terâcimü'l-müellifine't-Tûnüsiyyin*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.
- Makrîzî, Takiyuddîn Ahmed b. Ali el-. *el-Mukaffe'l-kebîr*. thk. Muhammed el-Ya'lâvî. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 2006.
- Miknâsî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-. *Dürretü'l-hicâl fî (ğurreti) esmâ'ir-ricâl (Zeylû Vefeyâti'l-a'yân)*. thk. Muhammed el-Ahmedî Ebu'n-Nûr. 3 Cilt. Kâhire: Dâru't-Türâs/Tunus: el-Mektebetü'l-Atîka, 1971.
- Muhammed b. Rızk el-Mısrî. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn fî Garbi Afrîka*. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1426/2005.
- Mürsî, Şerefüddîn İbn Ebî'l-Fadl el. *Reyyü'z-zam'ân fî tefsîri'l-Kur'ân*. Tunis: Bibliothèque Nationale de Tunisie, Koleksiyon adı yok, A-MSS-87, 1a-383a. <https://www.bibliotheque.nat.tn/CATG/doc/SYRACUSE/1855552/> ري-الضمان-في-تفسير-القران-قطعة-منه-من-سبأ-الى-الانسان
- Muvaffakuddin b. Osman. *Mürşidü'z-züvvâr ilâ kubûri'l-ebâr*. 2 Cilt. Kahire: ed-Dâru'l-Mısrîyyeti'l-Bünâniyye, 1415/1995.
- Müsâid b. Süleyman b. Nâsir et-Tayyâr. *Ulûmü'l-Kur'ân ve usûlü't-tefsîr*. Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1434/2013.

- Nüveyhid, Âdil. *Mu'cemül-müfessirîn (Min sadri'l-İslâm hette'l-asri'l-hâdir)*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü Nuveyhid, 1988.
- Özaydın, Abdülkerim. "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/132-134. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Özdemir, Mehmet. "Endülüs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/211-225. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Özdemir, Mehmet. "Mürsiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/56-58. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Özel, Ahmet. "Amîdî, Rükneddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/56-57. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Özen, Şükrü. "Hilâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/527-538. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Safedî, Ebû's-Safâ Salâhuddin Halil b. Aybek es-. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnaût - Türkî Mustafâ. 29 Cilt. Beyrut: Dâru lhyâit-Türâs, 1420/2000.
- Sâmi es-Sakkâr. "İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/169-170. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Sellâmî, Ebu'l-Meâlî Takiyyüddîn Muhammed b. Râfi' b. Hicris es-. *el-Vefeyât*. thk. Sâlih Mehdi Abbas – Beşşâr Avvâd Maruf. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1402.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-. *el-Ensâb*. Thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî v.dğr. 13 Cilt. Haydarâbâd: Meclisü Dâireti'l-Mearifi'l-Osmaniyye, 1962.
- Sübkî, Tâcüddîn b. Abdilvehhâb b. Takiyyüddîn es-. *Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*. Thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettah Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. b.y.: Dâru Hicr, 1413/1992.
- Süyûtî, Celâlüddîn es-. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim. 4 Cilt. Kahire: el-Heyetü'l-Mısıriyyeti li'l-Âmme, 1974.
- Süyûtî, Celâlüddîn es-. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Şuayb el-Arnaût. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2008.
- Süyûtî, Celâlüddîn es-. *el-İklîl fi istinbâti't-te'vîl*. thk. Seyfüddin Abdülkadir el-Kâtib. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1981.
- Süyûtî, Celâlüddîn es-. *Mu'terekü'l-Akrân fi İcâzi'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.
- Süyûtî, Celâlüddîn es-. *Buğyetü'l-Vü'ât fi tabakâti'l-lügaviyyîn ve'n-nühât*. 2 Cilt. Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Lübnan: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Süyûtî, Celâlüddîn es-. *Tabakâtu'l-müfessirîn*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1396.
- Turan, Abdülbaki. "İbn Mâlik et-Tâî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/169-171. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Yâkut el-Hamevî. *Mu'cemül-Üdebâ (İrşâdü'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb)*. thk. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmi, 1993.

- Yetik, Erhan. "İbn Nüceyd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/234-235. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Yûnînî, Kutbüddîn Ebu'l-Feth Musa el-. *Zeylu Mir'âti'z-zaman*. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmî, 1992.
- Zebîdî, Ebu'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed b. Abdırrezzak ez-. *Tâcu'l-arûs*. 40 Cilt. b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-. *el-Muîn fi tabakâti'l-muhaddisîn*. thk. Hemmam Abdurrahim Said. Ürdün: Dârü'l-Furkan, 1404/1983.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Thk. Heyet. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-. *Erbe'u resâil fi uûmi'l-hadis (Zikru men yu'temedu kavluhu fi'l-cerhi ve't-ta'dîl)*. thk. Abdülfettah Ebû Gudde. Beyrut: Dâru'l-Beşâir 1990.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-. *Tarîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lam*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin ez-. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. 3 Cilt. Kâhire: Mektebetü Vehbe, ts.
- Ziriklî, Hayreddin b. Mahmûd. *el-A'lam*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.
- المناقشات العلمية، "تم تسجيل رسالة دكتوراه"، (Sosyal Medya İletisi). 5 Kasım 2018, 19:35. X/Twitter. Erişim 15 Nisan 2023. https://twitter.com/Cdfr_uqu/status/1059484243745742848?s=20

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı/ Contribution of Authors

Araştırma tek bir yazar tarafından yürütülmüştür.
The research was conducted by a single author.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person within the scope of the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale iThenticate yazılımıyla taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism was detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules stated in the “Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive” were followed
